

УДК [930.2:737]:001.891-057.4(477.83-25)''1940-1950''
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2022.54.11615>

НУМІЗМАТИЧНІ ДОСЛІДИ ІВАНА ЗАЯЦЯ (ЗАМІТКИ НА МАРГІНЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ НУМІЗМАТИКИ)

Олександр ЦЕЛУЙКО

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра давньої історії України та архівознавства
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8973-6927>

Розвиток спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у Львові у повоєнний час визначався низкою рис, зокрема суттєвими змінами у персональному складі їх дослідників. Місто покинула частина польських та українських вчених, що досліджували ці дисципліни. Натомість до Львова репатріювалися українці, що проживали на територіях, котрі після 1945 р. відійшли до Польщі. У їх числі був Іван Заяць (1887–1968). Свого часу він навчався на філософському факультеті Львівського університету (1909–1913). У міжвоєнний період був вчителем у гімназіях м. Перемишля, брав участь у культурному та освітньому житті української громади, був співорганізатором регіонального музею “Стривігор”.

У серпні 1946 р. І. Заяць працював до Львівського історичного музею, у якому пропрацював як науковий співробітник та головний охоронець фондів півтора десятка років. Згаданий музей, створений у травні 1940 р. шляхом об'єднання декількох львівських музеїв, володів найбільшою у місті колекцією монет та медалей. Працю по їх упорядкуванню на початках провадив відомий польський музейник Рудольф Менкіцький, а у 1944–1946 рр. – колишній співробітник Львівського університету Мар'ян Гайсіг. У 1946–1961 рр. із колекцією монет та медалей цього музею працював І. Заяць. Паралельно із цим він розпочав наукову працю на ниві нумізматики. У 1950-х рр. об'єктом його наукових зацікавлень стали львівські карбування XIV–XV ст. Результатом цих студій була підготована у 1957 р. стаття, котру повинні були опублікувати в одному із видань музею. Через низку об'єктивних та суб'єктивних факторів це видання так і не вийшло друком.

Нам вдалося віднайти машинопис та гранки цієї праці (текст статті І. Заяця наведено у другій частині нашої публікації). Її вивчення дозволяє погодитися із схвальною оцінкою статті, яку дав їй керівник Музею сфрагістики і нумізматики Львівського університету Іван-Юліан Шпитковський. Цікавою видається спроба І. Заяця розглянути питання випуску та обігу монет львівського карбування XIV–XV ст. у контексті тих змін, котрі торкнулися галицько-волинських земель у зазначений період, спробі крізь призму нумізматики поглянути на статус та відношення Галицької держави до Польського та Угорського королівств. І. Заяць, зокрема, погоджувався із думкою тих дослідників, котрі говорили про особисту унію, а не інкорпорацію Галичини до Польщі за часів короля Казимира III, політично неозначений статус краю по відношенню до Польщі та Угорщини за князя Володислава Опольського та перетворення галицьких земель на звичайну угорську провінцію у період подальшого правління короля Людовика Угорського. Свідченням більш тісного об'єднання Галичини і Польщі за часів короля Владислава II Ягайла була, на думку І. Заяця, поява на монетах, що карбувалися у Львові, польського орла, а припинення випуску окремої руської монети у місті дослідник вважав передвісником включення Галичини до складу Польщі. Подальші дослідження Миколи Котляра, Станіслава Куб'як, Андрія

Крижанівського монет, що випускалися у Львові у XIV–XV ст., зменшили наукову вартість праці І. Заяця. Однак вона і надалі залишається цікавою пам'яткою української історіографії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін 1940–1950-х рр.

Ключові слова: спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни, нумізматики, Львівський історичний музей, Іван Заяць.

В останні десятиліття в українській історіографії доволі популярним стають студії, автори яких повертають із забуття, зі своєрідного “історичного полону”, імена десятків вітчизняних дослідників, котрі присвятили життя вивченню минулого Вітчизни, однак чия наукова спадщина, з тих чи інших причин, залишалася / залишається або ж повністю, або ж частково невідомою нашим сучасникам. Початок появи такого роду студій відносимо до кінця 1980-х рр., до часів горбачовської “Перебудови”, коли поступова лібералізація суспільно-політичного життя зняла, серед іншого, і ті обмеження, що були накладені на українське наукове співтовариство. Різного кшталту біографічні студії, публікація або ж републікація раніше заборонених праць вітчизняних істориків змусили професійне середовище переглянути візію українського історіописання, усталені раніше концепції розвитку та періодизації української історичної науки тощо. Вочевидь, це стосується усіх сфер вітчизняного історіознання, зокрема і тих галузей української історичної науки, котру репрезентують джерелознавство та спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни. Їх бурхливий розвиток за часів незалежності України – а свідченням цього є, безумовно, і поява десятків монографій (серед них – Олега Купчинського, Валентини Бездрабко, Андрія Гречила, Леонтія Войтовича, Валерія Томазова, Олега Однороженка та ін.) та сотень журнальних публікацій, інституалізація відповідних відділів у провідних науково-дослідних інститутах НАН України, творення нових (наприклад, Інституту спеціальних історичних дисциплін Музею Шереметьєвих) та відродження “старих” (відповідні комісії Наукового товариства імені Шевченка) наукових осередків – поставило на порядок дня і питання ретельного пошуку, вивчення та нового прочитання нашими сучасниками наукового доробку своїх попередників. Із нашого, “львівського” досвіду можемо стверджувати, що так, до прикладу, сталося у випадку з напрацюваннями Івана-Юліана Шпитковського (1880–1969), котрий упродовж 1930–1950-х рр. був одним із знаних фахівців з геральдики, сфрагістики та нумізматики у Львові, підготував та забезпечив викладання низки відповідних спеціальних курсів для студентів історичного факультету франкового Університету, керував роботою Музею / кабінету допоміжних історичних дисциплін цього навчального закладу, був одним із вчителів відомого українського сфрагіста Віталія Гавриленка¹. Попри це ще десятиріччя тому у професійному середовищі дослідників спеціальних

¹ Див. про нього: Олександр Целуйко, “До історії створення і діяльності Музею / кабінету допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті”, *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету* 17 (2016): 213–250; Олександр Целуйко, “Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій з нумізматики”, *Україна: культурна спадщина, національна*

(допоміжних) історичних дисциплін про нього майже не знали². Зрештою, подібні приклади не поодинокі, а відомості про окремих відомих вітчизняних дослідників зазначеного комплексу історичних дисциплін і надалі відсутні на сторінках відповідних фахових видань, їхні праці або ж цілком неznані, або ж ще неналежно оцінені у науковому середовищі. Причини цього явища різні, зокрема дається взнаки і та обставина, що деякі з цих робіт так і не побачили світ³.

Саме до таких малознаних дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін в Україні віднесемо і героя нашої публікації – українського педагога, музейника, історика Івана Михайловича Заяця (1887–1968). Чи не вперше про нього нам довелося дізнатися під час збору та опрацювання матеріалів до історії розвитку зазначених дисциплін у Львові у повоєнні роки. Працюючи із матеріалами особового фонду І.-Ю. Шпитковського, що відклався у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України, ми віднайшли рецензію цього вченого на машинопис статті І. Заяця про монети львівського карбування XIV–XV ст. із фондів Львівського історичного музею⁴. Однак подальші пошуки згаданої публікації І. Заяця або ж, принаймні, якихось звісток про неї на сторінках спеціалізованих бібліографічних⁵ чи нумізматичних праць⁶ виявилися невдалими. Марною була спроба дізнатися щось докладніше про неї і у низки опитаних нами українських нумізматів.

свідомість, державність 28 (Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві) (2016): 618–636; Олександр Целуйко, “Українська генеалогія і геральдика у працях Івана-Юліана Шпитковського”, *Генеалогічні записки* 14(8) (2016): 53–71; Олександр Целуйко, “Іван-Юліан Шпитковський та його курс лекцій зі сфрагістики”, *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* 29–30(2019): 101–128.

² Прізвище І.-Ю. Шпитковського у вітчизняній історіографії переважно згадувалося у контексті вивчення гайдамацького руху або ж розвитку музейної справи на західноукраїнських землях. Див., для прикладу, назву статті-некролога кінця 1960-х рр.: І. В. Прокопів, “Історик гайдамацьких рухів Іван Шпитковський”, *Український історичний журнал* 10 (1969): 100–101.

³ Див., для прикладу, нашу публікацію про доробок на ниві палеографії відомого галицького історика Дениса Зубрицького, котрий ще в середині XIX ст. підготував рукопис першого вітчизняного посібника по оволодінню навичками читання давніх кирилических та латинських текстів: Олександр Целуйко, “Денис Зубрицький та його праця на ниві палеографії”, *Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін* CCLXVIII (2015): 67–87.

⁴ Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника (далі – ВР ЛННБ), ф. 266 (Шпитковський Іван), спр. 38 (Рецензія на статтю І. Заяця “Монети Львівського карбування XIV–XV ст. в збірці Львівського державного історичного музею”, 50-ті рр. XX ст.), арк. 11–12 зв.

⁵ Див.: *Спеціальні історичні дисципліни. Число 2. Зведений бібліографічний довідник-показчик: Нумізматика. Сфрагістика*, відповідальна за випуск Марія Дмитрієнко. (Київ, 1997); Роман Шуст, *Нумізматика українських земель. Анотований бібліографічний показник*. (Львів, 1998).

⁶ Для прикладу, в студіях по історії карбування згаданих монет Миколи Котляра та Андрія Крижанівського: Микола Котляр, *Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст.: Історико-нумізматичне дослідження*. (Київ: Наукова думка, 1968); Андрій Крижанівський, *Львівський монетний двір у XIV–XV століттях*. (Львів: Галицька видавнича спілка, 2007), 207–210 (бібліографія питання).

Щоправда, самого Івана Заяця дехто ще пам'ятав як співробітника Львівського історичного музею (чи, уточнимо, Львівського державного республіканського історичного музею – саме так ця інституція офіційно називалася від 1940 р. до 1965 р.), де він деякий час був головним охоронцем та завідував підвідділом / сектором нумізматики⁷. Це дозволяло припустити, що І. Заяць, принаймні з огляду на сферу його діяльності у повоєнну добу, справді міг підготувати подібну розвідку, а отже варто продовжувати її розшук якщо не як публікації, то хоча б рукопису. Зрештою, це принесло свої результати. Спочатку докладне опрацювання матеріалів архівного фонду Львівського історичного музею, що зараз зберігається у Державному архіві Львівської області, дозволило виявити машинопис цієї праці⁸ та ознайомитися з ним. Ще через деякий час у фондах Кабінету спеціальних історичних дисциплін Львівського національного університету ім. Івана Франка віднайшлися чорнові гранки (перший варіант верстки) статті, що були набрані у друкарні м. Нестерів (тепер – м. Жовква)⁹. Залишалися, щоправда, інші питання, які потрібно було з'ясувати – від визначення наукової вартості та оригінальності підготованої І. Заяцем праці до окреслення обставин та мотивів, що подвигли автора до її написання. Не менш важливим є, на наше переконання, й та обставина, що спроба реконструювання біографії та життєвого шляху цього дослідника можуть допомогти краще зрозуміти, яким було середовище дослідників спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, що склалися у Львові у другій половині 1940-х – 1950-х рр., тобто у часі суттєвої трансформації усього наукового історичного цеху у місті, трансформації, пов'язаної із реформуванням вищої школи, наукових інститутів та інституцій, товариств у період їх радянської. Дати відповідь на поставлені завдання і покликана наша стаття. Джерельною базою при її підготовці стали матеріали низки львівських архівів, насамперед матеріали згаданого фонду Львівського історичного музею у Державному архіві Львівської області, декількох особових фондів (І. -Ю. Шпитковського та Івана Крип'якевича) із Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України та службова документація, що відкладалася у самому Музеї.

Почнемо зі скупих фактів біографії героя нашої публікації. Народився Іван Михайлович Заяць 29 серпня 1887 р. у с. Годині коло м. Мостиськ (тепер – Яворівський р-н Львівської обл.) у селянській сім'ї¹⁰. Батьки, як відзначав

⁷ Ми – з Львівського історичного... (1893–2004). До 110-річчя створення ЛІМ. Спецвипуск, науковий редактор Олена Роман. (Львів: Новий час, 2004), 115.

⁸ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-2591 (Львівський державний історичний музей), оп. 1, спр. 253 (Наукові роботи працівників музею за 1958–1959 рр.), арк. 16–45.

⁹ Друкарня оо. Василян з'явилася у Жовкві ще у 1895 р. і видавала, окрім церковної, наукову, науково-популярну та художню літературу. Після приходу радянської влади була націоналізована та стала державною.

¹⁰ Біографічні дані про нього див.: Петро Гуцал, "Заяць Іван Михайлович", *Енциклопедія сучасної України*, доступно 7 жовтня 2021, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=16456; ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 20 (Плани організації відділів та підвідділів музею на 1946 р. та відчит про

І. Заяць у своєму життєписі, були *середньозаможні*, однак змогли дозволити собі, хоча і не одразу, навчання сина в українській чоловічій гімназії у Перемишлі (1901–1909 рр.¹¹) та оплатити його студії на філософському факультеті Львівського університету (1909–1913 р.), де він вивчав історію та географію. Склавши належні іспити, був допущений до викладання згаданих двох предметів у середніх школах. Час праці у першій з них – гімназії з українською мовою навчання в м. Яворові в одному із радянських документів І. Заяць означив 1916–1919 рр. Щоправда, за іншими відомостями, працював він там у 1913–1914 рр., а з початком Першої світової війни, як і багато інших чоловіків його віку, був мобілізований до австро-угорської армії, а після, за часів існування ЗУНР служив офіцером Української Галицької Армії¹². Останній факт у роки праці в Історичному музеї І. Заяць старанно приховував, вказуючи у документах, що у квітні–червні 1919 р. вчителював у Тернополі. По завершенні воєнних дій осів у м. Перемишлі, що було у міжвоєнний період доволі активним центром українського життя у краю, де діяли відділення низки українських культурних та просвітніх установ (для прикладу, філія товариства “Учительська громада”, секретарем якої І. Заяць був з 1935 р.¹³), де створювалися національні музейні інституції тощо. У місті Іван Михайлович викладав (був, за тодішньою термінологією, професором) в українській чоловічій (1920–1926 рр.) та польській ім. Ю. Словацького (1926–1939 рр.) гімназіях, приватній жіночій гімназії місцевого Українського інституту для дівчат (1920–1927). Відомості про цей період діяльності І. Заяця вкрай скупи та зводяться, переважно, до кількох рядків формулярів радянських документів або ж окремих побіжних згадок на сторінках

кадри за 1946 р., 1946–1947); Львівський історичний музей (далі – ЛІМ), ф. Р-2591, оп. 10 / а, спр. б. н. (Особові справи звільнених працівників. 1960–1980-ті. Ж–К), арк. [1–2зв.] (особовий листок з обліку кадрів І. Заяця з 1946 р.), арк. [3] (автобіографія І. Заяця від березня 1949 р.).

¹¹ Такі роки навчання у згаданій гімназії вказував І. Заяць у радянських документах. Враховуючи, що народився він у 1887 р., то до гімназії потрапив у повних чотирнадцять років та, оскільки навчання у середніх навчальних закладах Австро-Угорщини у той час тривало вісім років, завершив її у доволі дорослому віці – у двадцять два роки. Чим пояснювалося таке пізнє навчання – відсутністю коштів, станом здоров'я, – не відомо. Втім, таке пізнє перебування на гімназійних студіях не було зовсім поодиноким явищем. Згаданий І.-Ю. Шпитковський навчався у гімназіях м. Бучача та м. Бережани у 1893–1903 рр., тобто у віці тринадцяти–двадцяти трьох років (народився він у травні 1880 р.). Див.: ВР ЛННБ, ф. 266 (Іван-Юліан Шпитковський), спр. 2 (Свідectво про іспити здані Іваном Шпитковським в гімназії та університеті у 1893–1910 рр.), арк. 1.

¹² Петро Гуцал, “Заяць Іван Михайлович”. Службу І. Заяця в УГА підтверджує і та обставина, що його ім'я віднаходимо у переліку випускників згаданої гімназії у м. Перемишлі, які брали участь у визвольних змаганнях українців другого десятиліття ХХ ст. Див.: “Редакційна комісія. Доповнення до статті д-ра Івана Карпинця”, *Де срібнолентий Сян пливе: Про пам'ятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі. 1888–1938.* (Перемишль, 1938), 81.

¹³ Валентина Савчук, “Із сторінок історії культури Перемишля”, *Український інститут для дівчат у Перемишлі 1895–1995. Ювілейна Книга Пам'яті до 100-річчя заснування*, упорядник Ігор Гнаткевич. (Дрогобич: Відродження, 1995), 42.

чужих листів та спогадів. З останніх нам відомо, що не цурався Іван Михайлович участі у культурному та освітньому житті української громади, виконував окремі доручення львівських дослідників та музейників тощо. Так, для прикладу, на зламі 1920–1930-х рр. він, на прохання І. Крип'якевича, провадив у Перемишлі роботу по виявленню та збору екслібрисів¹⁴. Як один з активних учасників українського національного життя став співорганізатором українського регіонального музею “Стривігор”, котрий з’явився у Перемишлі у 1932 р. Створено його було за ініціативою низки українських діячів, насамперед місцевих освітян, серед яких у той час були і Богдан Загайкевич (1887–1967) – брат знаного українського громадсько-політичного діяча міжвоєнного періоду, віце-маршалка польського сейму Володимира Загайкевича, і відома українська мисткиня Олена Кульчицька (1877–1967), і згаданий вище один з учнів Михайла Грушевського І.-Ю. Шпитковський¹⁵. Припускаємо, що не покидав роботи на музейній ниві І. Заяць і в наступні роки, зокрема разом з іншими членами правління “Стривігору” брав участь в організації з’їзду українських музеологів та істориків, що відбувся у місті у 1936 р.

Там, у Перемишлі, застав І. Заяця початок Другої світової війни. З приходом Червоної армії та встановленням радянського режиму у місті відбулася реорганізація усіх сфер суспільного життя, зокрема й освіти. Гімназії, і польські, і українські, було перетворено на середні школи, однак більша частина викладачів і надалі продовжувала працювати на своїх робочих місцях. Був серед них й Іван Михайлович, котрий у цей час вчителював у СШ №2 ім. А. Міцкевича (1939–1941). За часів німецької окупації, коли згадана гімназія / школа не діяла, залишився у Перемишлі, викладаючи у місцевій торговельній школі¹⁶ географію,

¹⁴ ВР ЛННБ, Архів І. Крип'якевича, спр. 314 / 3–6 (Листування (II)), арк. 57–58.

¹⁵ Докладніше про згаданий музей: Святослава Скородинська-Шпитковська, “Український етнографічний регіональний музей “Стривігор” в Перемишлі та його засновники”, *Перемишльські дзвони* 3 (1994): 9–12; Святослава Скородинська-Шпитковська, “Український етнографічний регіональний музей “Стривігор” в Перемишлі та його засновники”, *Перемишль і перемишська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 року в Перемишлі*, редактор Степан Заброварний. (Перемишль–Львів: Наукове товариство ім. Шевченка в Польщі, 1996), 298–305.

¹⁶ За німецької окупації у Перемишлі було відкрито сім фахових шкіл: хімічно-технічна фахова, реміснична (слюсарська), жіноча кравецька, господарська, купецько-промислова і сільськогосподарська, торговельна та торговельно-фахова (Богдан Загайкевич, “Освіта і школи в Перемишлі”, *Перемишль – західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемишської землі*, редактор Богдан Загайкевич. (Нью-Йорк; Філадельфія: Видавництво “Америка”, 1961), 281). У котрій з двох останніх працював І. Заяць – не відомо. Коротко, у жовтні 1943 р. – березні 1944 р. він викладав географію на так званих шестимісячних коєдукаційних курсах. Їх відкрили у місті для української молоді, яка у радянський час не змогла скласти так званий іспит зрілості (його свого часу традиційно витримували випускники гімназій Австро-Угорщини та Польщі) та прагнули зробити це зараз. Згадані курси провадилися за скороченою програмою навчання останнього року гімназій. Історію, до слова, на цих курсах викладав І.-Ю. Шпитковський. Там само.

економіку та німецьку мови, а по відході нацистів перейшов на педагогічну працю до української державної гімназії (1944–1945). Пережив лихоліття воєнного часу і музей “Стривігор”, який відновив свою роботу у 1944 р., а І. Заяць перебував у той час серед членів його управи¹⁷. На жаль, подальші політичні обставини, пов’язані із включенням Перемишля та низки інших українських етнічних міст та земель до складу Польської Республіки, наступ влади на українські інституції на цих територіях призвели як до закриття українських навчальних закладів, так і до поступової ліквідації українського життя у місті. У короткому часі припинив роботу і “Стривігор”. Як згадувала донька І.-Ю. Шпитковського Святослава, одного дня її батько прийшов до музею та застав лише порожнє приміщення¹⁸, натомість експонати зникли. Усі ці та інші дії добре вписувалися у політику реалізації домовленостей між радянською та польською владою по так званому “добровільному” переселенню українців із Перемишля та решти українських етнічних земель, що опинилися у складі відновленої польської держави, на територію СРСР. Для цього поступово створювались нестерпні для них умови життя, ліквідовувалися усі можливі форми національної самоорганізації, що повинно було невпинно підштовхувати місцевих українців до думки про конечність (потребу) покинути батьківські землі¹⁹. Перші оголошення про виїзд, як згадували сучасники, з’явилися у місті ще наприкінці 1944 р.; на весні наступного року у місто прибула радянська репатріаційна комісія; офіційне ж переселення було розпочато у серпні 1945 р.²⁰ Був серед тих, хто покинув Перемишль, й І. Заяць. Так, у травні 1946 р. він, вже немолода поважна людина, опиняється разом зі своєю дружиною у місті своїх студентських часів, у Львові, де, як і багато інших вимушених переселенців, шукає житло та роботу²¹.

¹⁷ Богдан Гук, “Ліквідація українських установ у Перемишлі в 1945 р.”, *Домів / Domiv портал насильно переселених мешканців Бескидів*, доступно 21 липня 2021 р., [https://bojky.wordpress.com/2010/09/12/...](https://bojky.wordpress.com/2010/09/12/)

¹⁸ Скородинська-Шпитковська, “Український етнографічний регіональний музей “Стривігор”, 301. Місцева поліція пояснювала їх зникнення звичайною крадіжкою, і лише потім з’ясувалося, що предмети були реквізовані та передані на збереження регіональним польським музеям. Див. також: Дам’ян Горняткевич, “Перемишль у мистецькому житті України”, *Перемишль – західний bastion України*, 309.

¹⁹ Очевидно, подібним чином по відношенню до поляків, що мешкали у той час у західних областях СРСР, діяв і радянський режим: у методах своєї роботи тоталітарні держави були схожими.

²⁰ Загайкевич, “Освіта і школи в Перемишлі”, 282.

²¹ Про склад сім’ї І. Заяця нам відомо небагато. У листку обліку кадрів, котрий він заповнив у вересні 1946 р., серед найближчих родичів названо лише дружину Марію. Вона померла ще до часу його еміграції. З цього ж документу знаємо й адресу будинку, де у той час мешкав І. Заяць у Львові: пл. св. Юра, 8, ч. д. 2. Відомо, що у подружжя була принаймні одна донька, котра опинилася [у повоєнний час? – О. Ц.] у США, і до якої врешті-решт Іван Михайлович переїхав у 1960-х рр. Можливо, цією донькою була Іванна Заяць, котра у 1938 р. закінчила навчання (матуру) у ліцеї (гімназії гуманістичного типу) при Українському інституті для дівчат у Перемишлі. Див.: Маркіян Терлецький, “Український інститут для дівчат у Перемишлі”, *Перемишль – західний bastion України*, 292; *Український інститут для дівчат у Перемишлі 1895–1995*, 66, 102.

Обставини, які склалися у повоєнні роки у місті, посприяли тому, що вже невдовзі (з 1 серпня 1946 р.) його призначено на посаду старшого наукового співробітника Львівського державного республіканського історичного музею²², у стінах якого Іван Михайлович проведе наступних півтора десятка років.

Як відомо, згаданий Музей було створено у травні 1940 р. шляхом об'єднання декількох львівських музеїв, насамперед Історичного музею м. Львова та Національного музею імені короля Яна III Собеського²³. Тогочасна реорганізація системи львівських музеїв супроводжувалася і перерозподілом їхніх колекцій та збірок, що руйнувало працю декількох попередніх поколінь місцевих музейників та завдавало шкоди фондовим надбанням²⁴, змінами у персональному складі співробітників, зменшенням їхнього професійного рівня, поступовим встановленням за їх роботою політичного та ідеологічного контролю тощо. Не менш складними виявилися для львівських музеїв і роки німецької окупації, коли їх було зачинено, а фонди час від часу піддавалися грабунку. Хоча і з певними втратами²⁵, Історичний музей пережив воєнні лихоліття та продовжив свою роботу після відновлення радянської влади у місті, щоправда, порівняно із 1940–1941 рр. суттєво змінився його колектив – частина польських працівників померла (наприклад, Рудольф Менкіцький у 1942 р.) або ж покинула місто у рамках кампанії по переселенню до Польщі (Владислав Подляха, Казимир Журовський, Мар'ян Гайсіг), натомість до праці залучили низку українських фахівців, серед яких опинився й І. Заяць. За спогадами сучасників та відомостями, що можна почерпнути зі сторінок офіційних документів, працювати йому та його колегам доводилося у вкрай важких умовах. Неопалювані приміщення, відсутність належного устаткування, брак грошових фондів та матеріалів і, при цьому, тотальний контроль за діяльністю музейників з боку радянських органів влади²⁶,

²² ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 20 (Плани організації відділів та підвідділів...), арк. 5; ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 5 (Книга наказів по Львівському державному історичному музею за 1944–1951 рр., 27 липня 1944 – 11 квітня 1951), арк. 34. Прикметно, що наказ на призначення І. Зяця датовано 12 липнем, тобто більше ніж за два тижні до моменту початку праці у музеї. Це виглядає нетиповим для тогочасних службових стосунків, коли працівників Музею призначали на посади, переважно, чи у день виходу до праці, а чи й взагалі *заднім числом*, тобто через день чи два після цього. Можливо, така більша пауза пов'язана із потребою залагодити І. Зяцем усі формальності із його переселенням до Львова, облаштуванням на місці, а чи отриманням нових радянських документів.

²³ Про реорганізацію львівських музеїв у 1939–1941 рр. див., для прикладу: Святослав Терський, “Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни”, *Військово-науковий вісник* 19 (2013): 144–155.

²⁴ Терський, “Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни”, 153; Ірина Горбань, “Музей”, *Енциклопедія Львова*, т. 4, за редакцією Андрія Козицького. (Львів: Літопис, 2012), 764; Роман Шуст, “Львів нумізматичний: історичні нариси”, *Львівські нумізматичні записки* 2 (2004): 32.

²⁵ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 9 (Акти про ущерб причинений німецько-фашистськими загарбниками під час війни, жовтень 1944), арк. 1, 11.

²⁶ У серпні 1946 р. працівниками музею було укладено плани перебудови експозицій відділів “Київська Русь” і “Історія України” у зв'язку із необхідністю “боротьби із школою Михайла

необхідність слідувати (чи, принаймні, вдавати що слідують) офіційній партійній лінії та потреба декларувати свою лояльність до нових порядків – усе це аж ніяк не сприяло ефективній праці. Сам Іван Михайлович опиняється у відділі докласового суспільства, де йому доручили заопікуватися багатомітною нумізматичною колекцією. Формуватися вона почала із часу створення тих музеїв, що злилися в Історичний музей у 1940 р., тобто ще з кінця XIX – початку XX ст., та була на момент початку праці з нею І. Заяця найбагатшою у місті: складала на 1945 р. більше 43 тис. од.²⁷ Сталося так тому, що власне Історичний музей було визначено за часів першої радянзації краю інституцією, куди на зберігання повинні були передаватися нумізматичні матеріали із інших установ міста. Саме у 1940–1941 рр. його фонди поповнили відповідні збірки розформованих Музеїв Наукового товариства ім. Шевченка та Ставропігійського інституту, частина нумізматичної колекції Музею князів Любомирських, місцевої Державної картинної галереї, низки приватних зібрань тощо²⁸. Роботу по прийняттю цих колекцій та їх подальше опрацювання провадив на початках відомий львівський нумізмат та колишній кустош Музею імені короля Яна III Р. Менкіцький, котрий у 1940–1941 рр. був заступником директора Історичного музею по науковій частині та керував роботою його нумізматичного відділу (кабінету)²⁹. Як згадувалося вище, у 1942 р. він помер, і поновно до праці із монетами у Музеї приступили лише у серпні 1944 р., коли науковим працівником відділу нумізматики призначили уже відомого на той час фахівця із спеціальних (допоміжних) дисциплін, колишнього старшого асистента Закладу (Інституту) допоміжних історичних наук Львівського університету Мар'яна Гайсіга (1908–1996). Свого часу він захистив у 1931 р. магістерську роботу про львівський монетний двір середини XVII ст. (*“Mennica lwowska do roku 1658”*); у 1940–1941 рр., коли обіймав посади старшого лаборанта та, у подальшому, бібліотекара кафедри історії середньовіччя і, коротко, завідував кабінетом допоміжних

Грушевського”. У жовтні того ж року на нараді працівників музею було, як відзначалося у документі, заслухано три [! – О. Ц.] доповіді на тему контрреволюційної антинаукової концепції М. Грушевського та його послідовників, у результаті чого ухвалено рішення, яке зобов'язувало кожного у відповідності до напрямку його роботи подати критику цієї концепції. ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 17 (Накази по музею і протокол засідання науково-методичної Ради музею за 1946 р., 12 серпня 1946), арк. 1–11; спр. 20 (Плани організації відділів та підвідділів...), арк. 2.

²⁷ Чи, точніше, 43 361 од. Щоправда до цього числа тоді було зараховано й ордени та медалі, що належали музею. Див.: ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр., 1945–1953), арк. 6. Додамо, що на 1 січня 1961 р. – останній рік праці І. Заяця у музеї, це число зросло до 66 тисяч (66001) монети. ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 286 (Звіт про роботу музею за 1960 р., б. д.), арк. 6.

²⁸ Докладніше про переміщення нумізматичних колекцій у той час див.: Олександр Целуйко, “До історії львівської нумізматики середини XX ст. (замітки на маргінесах листа акад. Івана Крип'якевича до Івана Спаського)” [в друці].

²⁹ ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 2 (Накази по музею за 1940–1941 рр., 1940–1941), арк. 12зв., 16. Деякий час Р. Менкіцький був у музеї ще й завідувачем відділу пізнього феодалізму XV–XVIII ст. Там само, арк. 15зв.

історичних наук у вже радянському Львівському університеті, М. Гайсіг декларував прагнення продовжити свої студії над історією львівських монетарень у більш широкому проміжку – у XIV–XVII ст.³⁰ Нумізматика все ж не була основним об'єктом його наукових зацікавлень – у тогочасному професійному середовищі М. Гайсіг був краще відомий як сфрагіст, однак досвід по упорядкуванню відповідних збірок у нього був³¹. До праці у Львівському історичному музеї він взявся із характерним для нього завзяттям, яке, припускаємо, особливо загострилося після довгої розлуки із науковою роботою. Після звільнення весною 1941 р. із Львівського університету та у подальшому, за часів німецької окупації заробляти на хліб йому доводилося важкою фізичною працею, зокрема замошчуванням львівських вулиць бруківкою. Колега по праці у музеї Ігор Свешніков згадував про М. Гайсіга, що це була хороша і чесна, трохи безпорадна у житті людина, чиї усі думки були скеровані на наукові питання³². Задоволено його роботою у музеї було й керівництво, яким було відмічено високий професійний рівень та старанність М. Гайсіга. Тому, до слова, до липня 1945 р. вдалося підготувати та відкрити експозицію відділу, у якій глядачам були представлені античні, візантійські, східні та російські монети, львівські карбування XIV–XV ст., окремі медалі³³. Попри складні умови праці – через недостатність матеріального забезпечення у перші повоєнні роки М. Гайсіг був змушений підробляти, зокрема розвантажуючи вугілля для опалення музею³⁴, – не припиняв вчений і свої наукові студії, щоправда, знову непов'язані із нумізматикою: йшлося про дослідження сфрагістики та геральдики європейських міст³⁵. У червні 1945 р. М. Гайсіга включили до вченої ради при музеї³⁶ – це було виявом довіри до нього керівництва, однак уже через рік, у червні 1946 р. він був звільнений із музею через репатріацію до Польщі³⁷. Відділ нумізматики

³⁰ Про радянський університетський період у житті М. Гайсіга див.: Олександр Целуйко, “Чи була кафедра допоміжних історичних дисциплін (наук) у Львівському університеті у 1939–1941 роках?” *Записки Наукового товариства імені Шевченка CCLXXI* (Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін) (2018): 799–805.

³¹ У 1932–1935 рр. М. Гайсіг провів інвентаризацію сфрагістичної колекції Львівського університету та підготував її рукописний каталог.

³² Ігор Свешніков, “Спогади музейного працівника”, *Пам'ятки України. Історія та культура. Науковий часопис 2* (2008): XIII.

³³ Відзначалося, що експозиція відділу (її підготували до 20 липня) викликала величезний інтерес у відвідувачів, через що М. Гайсіг розробляв додаткову тематику задля її розширення. Див.: ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 1–7. Відкриття для відвідувачів експозиції, як і всього музею відбулося 23 липня 1945 р.

³⁴ Свешніков, “Спогади музейного працівника”, XIV.

³⁵ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 8 (Плани роботи музею на 1944 р., 1944–1945), арк. 5.

³⁶ ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 5 (Книга наказів по Львівському державному історичному музею...), арк. 17зв.

³⁷ До праці в Історичному музею М. Гайсіг приступив ще за часів, коли роботою цієї інституції керували польські фахівці Анджей Брухнальський та В. Подляха. У вересні 1944 р. новим директором призначили Олександра Куца, котрий своїм наказом затвердив на посадах і тих

деякий час залишився без керівника. Чи саме з прицілом на те, щоби І. Заяць очолив згаданий відділ, а чи з інших мотивів цього вже немолодого (фактично, передпенсійного віку – 59 років) чоловіка було взято на роботу до Історичного музею – не знаємо. Втім, разом з ним тоді ж було прийнято доволі значну групу українців-переселенців з-за Сяну³⁸, що радше виглядало цілеспрямованою політикою по їх працевлаштуванню. Уже наприкінці 1946 р. І. Заяць включили до складу музейної комісії, котра мала провадити оцінку нумізматичних фондів³⁹. Можливо, й це теж визначило головний напрямок його подальшої роботи. А обсяг її був величезним, оскільки потрібно було не лише провести поновну перевірку нумізматичної збірки, але й продовжити її впорядкування. Для прикладу, одне із головних завдань, яке поставило перед ним керівництво музею у 1948 р., передбачало проведення повної інвентаризації нумізматичних фондів за радянським взірцем⁴⁰, виготовлення відповідних інвентарних карток (від трьох до шести тисяч одиниць на рік). Окрім цього необхідно було виявляти та провадити консервацію і реставрацію старих та новопридбаних нумізматичних матеріалів (до 800 одиниць на рік), визначати чи атрибуувати раніше не описані монети тощо. Однак і цим праця Івана Михайловича у відділі не обмежувалася. Окрім фондової роботи, потрібно було підготувати матеріали для експонування за темами “Архітектурні пам’ятки на медалях”, “Краєвиди на медалях”, “Масові сцени на медалях”, “Видатніші представники науки і мистецтва Європи та Америки на медалях”, “Галери від XVI по XVIII ст.”, “Монети держав, що вели 30-річну війну”, укласти методичку по підвідділу “Монети і медалі” та підготувати доповіді на тему “Хрестівки-монети” та “Брактеати” для виступу на музейному семінарі відділу, написати і опублікувати статті у місцевій пресі на теми, пов’язані із експозицією відділу⁴¹. Чи реалістичними виглядали ці плани? Очевидно, ні. Ту ж інвентаризацію фондів було продовжено І. Заяцем у 1949 р., на цей же рік було перенесено і підготовку ним доповідей для згаданого семінару⁴². Однак важило інше. Науковий співробітник історичного музею

співробітників, які були zatrudнені у ньому у липні–серпні 1944 р. (Див. ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 5 (Книга наказів по Львівському державному історичному музею...), арк. 1, 2зв.). Звільнено М. Гайсіга з 12 червня 1946 р. (Там само, арк. 32зв.).

³⁸ І. Свешніков наводить, окрім І. Зяця, імена ще п’яти осіб-переселенців, що прийшли тоді до музею, зокрема ще одного колишнього мешканця м. Перемишля, власника магазину [! – О. Ц.] Петра Марка, вчителів Євгена Яцкевича та Микола Ваврисевича. Щоправда, останній зустрів Другу світову війну на Волині, а роки німецької окупації пережив у Володимирі-Волинському, а тому відносити його до репатріантів не доцільно.

³⁹ ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 5 (Книга наказів по Львівському державному історичному музею...), арк. 40зв.

⁴⁰ Тоді ж (1948 р.) провадилася генеральна інвентаризація музейних фондів за новою інструктивною документацією, що була розіслана попереднього року Комітетом в справах культурно-освітніх установ УРСР.

⁴¹ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 26 (Плани роботи відділів музею на 1947–1954 рр., 1947–1954), арк. 4–7; спр. 29 (Плани роботи музею на 1948–1952 рр., 1948–1952), арк. 1–2.

⁴² ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 35; спр. 26 (Плани роботи відділів музею на 1947–1954 рр.), арк. 11.

І. Заяць розпочав наприкінці 1940-х рр. планомірну роботу по вивченню і опрацюванню монет і медалей (а, деякий час, і печаток⁴³), що зберігалися у ввірених йому фондах, при цьому поступово, день за днем здобуваючи як відповідні навички, так і необхідні теоретичні знання⁴⁴.

Попри брак попереднього досвіду – звісток про те, що до того часу, наприклад, за часів праці у музеї “Стривігор”, Іван Заяць фахово займався нумізматичним колекціонуванням, у нас немає⁴⁵ – він добросовісно виконував поставлені перед ним завдання⁴⁶, і сектор монет та медалей поступово запрацював на повну. Свідчення цього – збережені плани та звіти роботи цієї структурної одиниці музею за підписом його керівника І. Заяця та відгуки дирекції та колег по роботі⁴⁷. У пригоді Івану Михайловичу стало добре володіння іноземними мовами (у жовтні 1955 р. його призначили керівником музейного гуртка, учасники якого повинні були вивчати німецьку мову⁴⁸), а отже, він міг читати необхідну довідкову літературу та розшифровувати легенди монет і медалей. До того ж він був ознайомлений з основами музейної справи та мав фахову історичну освіту. Допомогти йому, принаймні як консультант, міг давній перемишльський приятель І.-Ю. Шпитковський, що вже мав досвід подібної роботи у Музеї нумізматики і сфрагістики Львівського університету. Дійсно, контакти між ними фіксуються впродовж усіх 1950-х рр.⁴⁹ Так, навесні 1951 р. І. Заяця було включено до складу експертно-оціночної комісії, що провадила перевірку та облік університетської нумізматичної колекції, котра зберігалася до того часу у приміщенні Наукової бібліотеки цієї освітньої інституції та мала бути передана під опіку

⁴³ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 131. У другій половині 1950-х рр. І. Заяць зголошував укладення каталогу львівських печаток з колекції музею, однак про завершення праці над таким каталогом відомостей не збереглося. ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 217 (Плани роботи відділів за 1957 р., 1957), арк. 2, 51. Лише у 1959 р. сфрагістична колекція була передана під опіку іншого музейного співробітника І. Дуркота (ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 10 / а, спр. б. н. (Особові справи звільнених працівників. 1960–1980-ті. Ж–К), арк. [36] (Виписка з наказу директора Музею № 57 від 15 грудня 1958 р.).

⁴⁴ Про вивчення фахової нумізматичної літератури І. Заяць декілька разів згадував у звітах початку 1950-х рр. Див.: ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 51, 110.

⁴⁵ У Музеї “Стривігор” нумізматична колекція була, однак опрацював її І.-Ю. Шпитковський. Скородинська-Шпитковська, “Український етнографічний регіональний музей “Стривігор”...”, 11.

⁴⁶ На акуратності у виконанні обов’язків та зріпцевій дисциплінованості наголошувалося у характеристиці І. Заяця, підписаній директором музею Богданом Дудикевичем. ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 10 / а, спр. б. н. (Особові справи звільнених працівників. 1960–1980-ті. Ж–К), арк. [4].

⁴⁷ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 82 (Протоколи засідань науково-методичної ради Львівського історичного музею за 1952 р., 24 січня 1952 – 22 грудня 1952), арк. 71.

⁴⁸ ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 10 / а, спр. б. н. (Особові справи звільнених працівників. 1960–1980-ті. Ж–К), арк. [22] (виписка з наказу директора Музею № 213 від 17 жовтня 1955 р.).

⁴⁹ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 106 (Фото аркушів книги відвідувачів музею нумізматики із згадками та подяками І. Шпитковському, 1958–1960), стор. 17.

І.-Ю. Шпитковському⁵⁰. Декілька разів, якщо вірити відповідним документам, колишні колеги по роботі у музеї “Стривігор” надавали один одному консультативну допомогу в опрацюванні ввірених їм нумізматичних і сфрагістичних матеріалів⁵¹. Відвідування та огляд колекцій Львівського історичного музею було передбачено викладами з курсів з нумізматики та сфрагістики, які читав для студентів історичного факультету І.-Ю. Шпитковський⁵².

Посада наукового співробітника музею передбачала, окрім усього, і провадження наукових студій⁵³. Їх тематика, як правило, було пов’язана із тими фондами, що перебували у розпорядженні співробітника, або ж прив’язувалася до загальної наукової тематики, котра розроблялася відділом чи музеєм. З огляду на це зрозуміло, що наукові зацікавлення І. Заяця мали б лежати у площині роботи підвідділу монет і медалей. Дійсно, перша зафіксована тема його наукової роботи, яку він підготовлював у 1950–1951 рр., мала практичний характер та була означена як “НумізMATика в музейній експозиції”⁵⁴. Однак поступово, із накопиченням досвіду та у процесі опрацювання фахової літератури І. Заяць окреслив для себе новий напрямок наукових студій, пов’язаний із вивченням монетного карбування на українських землях у XIV–XV ст., що було добре представлене у колекції музею. Спочатку напрямок було окреслено у формулюваннях “Монета на землях європейської частини СРСР до 1547 р.” та “Типи львівських руських монет у збірці Львівського Державного Історичного Музею”⁵⁵, однак з часом дослідник вийшов на більш точні назви свого дослідження – “Монета на Західній Україні у XIV та на початку XV ст. у збірці Львівського державного історичного музею”⁵⁶, та, пізніше, “Львівська монета XIV–XV ст. у збірці Львівського державного історичного музею”⁵⁷. Перший, напевно, ще “сирий” варіант цієї праці було укладено у 1952 р.⁵⁸ Протягом

⁵⁰ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 110. Див. про це докладніше: Целуйко, “До історії створення і діяльності...”, 230–231.

⁵¹ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 27 (Звіти про діяльність кабінету нумізматики, 1952–1953), арк. 3, 4, 7.

⁵² ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 44 (Матеріали до лекцій з нумізматики (50-і рр. XX ст.)), арк. 240.

⁵³ Чи провадив І. Заяць наукові студії у дорядянський період докладно не відомо. Втім, він був автором двох нарисів, вміщених у ювілейній книзі до 50-річчя української гімназії у Перемишлі. Див.: Іван Заяць, “Літопис Української державної гімназії в Перемишлі”, *Де срібнолентий Сян пливе*, 16–27; Іван Заяць, “Пам’яті Романа Сембратовича”, *Де срібнолентий Сян пливе*, 127–129.

⁵⁴ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 51, 110, 154; спр. 29 (Плани роботи музею на 1948–1952 рр.), арк. 29; спр. 52 (Плани роботи Львівського державного історичного музею на 1950 р., 1950), арк. 10.

⁵⁵ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 26 (Плани роботи відділів музею на 1947–1954 рр.), арк. 45; спр. 29 (Плани роботи музею на 1948–1952 рр.), арк. 186; спр. 61 (Плани роботи музею на 1951 р., 1951), арк. 9.

⁵⁶ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 253; спр. 29 (Плани роботи музею на 1948–1952 рр.), арк. 103.

⁵⁷ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 217 (Плани роботи відділів за 1957 р.), арк. 2.

⁵⁸ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 253.

декількох наступних років розвідка доопрацьовувалася, і її нову версію під назвою “Львівський монетний двір XIV–XV ст.” вдалося завершити наприкінці 1956 – на початку 1957 рр.⁵⁹ Зрештою, вже 21 січня 1957 р. доповідь І. Заяця на цю тему планували заслухати на черговому засіданні науково-методичної ради Музею⁶⁰. Збережена документація не дозволяє встановити, чи відбулося дане засідання та чи була зачитана на ньому означена вище доповідь, а отже, чи було вчасно закінчено І. Заяцем текст самої публікації. Наступна згадка про неї датується кінцем листопада цього року, коли дирекцією Львівського державного історичного музею було скеровано лист до І. –Ю. Шпитковського з проханням прорецензувати нумізматичні розвідки працівників Ігоря Свешнікова та Івана Заяця⁶¹. Припускаємо, що десь тоді було усталено остаточну назву статті Івана Заяця “Монети львівського карбування XIV–XV ст.ст. у збірці музею”. Чи сам Іван Михайлович вирішив змінити її, а чи це відбулося за ініціативою інших осіб (дирекції Музею, керівництва науково-методичної ради⁶², редакційної групи) не відомо, однак впадає у вічі її переформування із назвою публікації, котру готував І. Свешніков – “Монети львівського карбування XVII ст. в збірці музею”. Зрештою, обидві розвідки хотіли опублікувати у першому випуску “Доповідей та повідомлень [Львівського державного історичного] музею”, котрий підготували у тому ж 1957 р.⁶³, і вихід якого у світ запланували на наступний, 1958 р.⁶⁴ Однак, ні тоді, ні у подальші роки згаданий збірник так і не з’явився⁶⁵. На заваді традиційно для того часу став брак належних фондів обласних видавництв⁶⁶ та, очевидно, брак розуміння з боку місцевих органів управління

⁵⁹ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 199, арк. 6; спр. 200 (Звіти про роботу відділів музею за 1956 р., січень 1956 – грудень 1956), арк. 31; спр. 217 (Плани роботи відділів за 1957 р.), арк. 51.

⁶⁰ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 217 (Плани роботи відділів за 1957 р.), арк. 26–28.

⁶¹ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 77 (Львівський державний історичний музей. Лист І. Шпитковському з проханням прорецензувати статті. Львів, 29 листопада 1952), арк. 1.

⁶² Для прикладу, рішенням науково-методичної ради музею від 17 січня 1957 р. було запропоновано змінити назву статті І. Свешнікову (ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 220 (Протоколи засідань науково-методичної ради музею, 11 січня 1957 – 16 вересня 1957), арк. 117).

⁶³ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 221 (Звіт Львівського державного історичного музею за 1957 р., 1957), арк. 6.

⁶⁴ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 247 (Звіти про роботу Львівського державного історичного музею за 1958 р., 7 вересня 1958), арк. 4.

⁶⁵ На початку 1959 р. у музеї підготували другий випуск згаданих “Доповідей та матеріалів” обсягом 10–12 друк. аркушів та скерували запит до керівника Львівського обласного управління по охороні військових і державних таємниць у пресі (раніше – у справах літератури і видавництв, так званий облліт – цензорський орган, котрий контролював усю друковану продукцію на території області) Сімутіна з проханням надати дозвіл на його друк у Нестерові тиражом у 5 000 екземплярів. ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 274 (Доповіді та повідомлення наукових працівників музею (випуск другий) за 1959 р., б. р.), арк. 1.

⁶⁶ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 29 (Плани роботи музею на 1948–1952 рр.), арк. 28; спр. 52 (Плани роботи Львівського державного історичного музею на 1950 р.), арк. 9. Додамо, що перша нереалізована спроба підготувати та опублікувати збірник наукових розвідок співробітників Львівського історичного музею відноситься ще до 1950 р. Друкувати його повинно було

культурою необхідності появи такого роду праць. Як згадував І. Свешніков, в останню хвилину вихід збірника заборонив місцевий облліт на підставі діючої у той час постанови Міністерства культури УРСР, яка не дозволяла музеям публікувати будь-які наукові роботи, окрім путівників і каталогів⁶⁷. Відповідно, і стаття І. Заяця, як і матеріали низки його колег, залишилися у машинописі, а частина з них – у гранках першого набору. Про неї було відомо декільком фахівцям у Львові, згадував її у своєму курсі лекцій з нумізматики І. - Ю. Шпитковський⁶⁸, однак до ширшого загалу читачів вона так і не дійшла, а з часом пам'ять про цю цікаву розвідку до історії монетного карбування у Львові стерлася.

Додамо, що наукові студії І. Заяця на ниві нумізматики підготовкою цієї публікації не завершилися. Відомо, що наприкінці 1950-х рр. він написав ще одну статтю – “Клад римських імператорських денаріїв з с. Збуж, Рівненської області”. Цю розвідку згадував у своєму звіті заступник директора музею з наукової роботи М. Литвиненко. Окрім того, І. Заяць продовжував працювати над підготовкою публікації про античні монети грецьких колоній в Україні у збірці музею⁶⁹. Слідів цих праць нам віднайти не вдалося. У планах на 1960-ті рр. було подальше опрацювання та укладення топографії монетних скарбів, що зберігалися у ввіреній йому колекції⁷⁰, підготовка каталогів медалей із фондів Історичного музею⁷¹, однак просунутися у цьому керунку він далеко не зумів. На заваді стояв вік – у 1960 р. йому виповнилося 73 роки, і вихід на пенсію влітку 1961 р.⁷², і підготовка та виїзд у подальшому на постійне місце проживання

видавництва “Вільна Україна”, а серед вміщених матеріалів були і дві з поля спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін: згадана вище стаття І. Заяця про нумізматику в музейній експозиції та розвідка Зінаїди Володченко про сигнет князя Андрія Боголюбського (остання, до слова, була опублікована в одному із збірників російських академічних інститутів у 1951 р.). ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 29 (Плани роботи музею на 1948–1952 рр.), арк. 28.

⁶⁷ Свешніков, “Спогади музейного працівника”, XXXV.

⁶⁸ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 44 (Матеріали до лекцій з нумізматики (50-ті рр. XX ст.)), папка 4, арк. 1, 4.

⁶⁹ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 89 (Робота Литвиненка М. І. на тему “Археологічні роботи Львівського історичного музею за 1952–1958 рр.”, б. р.), арк. 8; спр. 267 (Плани роботи відділів музею на 1959 р.), арк. 124. Ще наприкінці 1949 р. І. Заяць побудував для експонування в одному із залів відділу підтему “Грецькі монети, що курсували в Причорномор'ї в VII–II ст. до н. е.”, що засвідчило його ознайомлення із відповідним матеріалом. ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 13 (Звіти про роботу відділів музею за 1945–1953 рр.), арк. 19–21.

⁷⁰ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 267 (Плани роботи відділів музею на 1959 р.), арк. 124.

⁷¹ Йшлося, зокрема про наступні каталоги: “Польські медалі у збірці музею”, “Французькі медалі у збірці музею”, “Російські медалі у збірці музею”, “Австрійські медалі у збірці музею”, “Швейцарські, данські і шведські медалі у збірці музею”, “Німецькі медалі у збірці музею”. Там само.

⁷² Обставини виходу на пенсію І. Заяця не цілком ясні. Хоча він уже був людиною глибоко пенсійного віку, однак нарікань на його роботу до початку 1960-х рр. у музейного керівництва не виникало. У 1961 р. Історичний музей перевіряло Контрольно-ревізійне управління, яке, очевидно, виявило певні труднощі в організації обліку, інвентаризації та збереженні предметів.

до доньки у США у 1964 р. Згадок про те, що на еміграції І. Заяць продовжив наукові студії (а помер він через чотири роки, 8 грудня 1968 р.) не маємо.

Спробуємо оцінити наукову вартість підготованої І. Заяцем розвідки. Її оцінка сучасниками різнилася. І.-Ю. Шпитковський, котрий, як згадувалося вище, отримав статтю наприкінці листопада 1957 р. і підготував рецензію на неї на початку грудня того ж року (якщо точніше – до шостого грудня⁷³), назагал давав їй позитивну оцінку та рекомендував до друку⁷⁴. Окремі зауваги, висловлені у рецензії, носили переважно технічний характер, вказували на допущені дрібні описки, необхідність переоформлення посилань та літератури тощо. Набагато критичніше поставився до праці І. Заяця акад. Іван Крип'якевич (1886–1967). У своєму листі до відомого лєнінградського нумізмата Івана Спаського (1904–1990) навесні 1962 р. Іван Петрович припускав, що заледве чи вона (розвідка І. Заяця) стоїть на високому рівні і написана, мабуть, із використанням матеріалів котрогось із польських нумізматів. Звідси і загальна оцінка праці: матеріал для наступних дослідників⁷⁵. Не зрозуміло, щоправда, на чому базувалося таке переконання поважного вченого. Адже, швидше за все, роботу він не бачив і відгуку на неї не писав. Припускаємо, йдеться про те, що самого І. Заяця акад. І. Крип'якевич не вважав фахівцем на ниві нумізматички, називав його аматором. Дійсно, як відзначалося вище, за часів вчителювання у Перемишлі і до початку праці у Львівському історичному музеї, Іван Михайлович професійно нумізматикою не займався та, на відміну від неодноразово згадуваного колеги по вчительському цеху І.-Ю. Шпитковського, серйозних праць на полі спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін не мав. Щоправда, він підготував декілька

Винуватцем у цьому могли оголосити головного охоронця музею І. Заяця. Наказом директора Історичного музею від 15 травня 1961 р. було розпочато передання від нього до Євгенії Козловської фондів нумізматички та дорогоцінних металів, для чого створили відповідну комісію. Передачу повинні були провести до 26 червня, однак процес дещо затягнувся та завершився лише на початку вересня. Ще раніше, у 1959 р., І. Заяць передав фонди сфрагістики у відання І. Дуркота, а на початку 1961 р. ордени та медалі О. Сушку. Виглядає так, що вихід І. Заяця на пенсію готувався протягом певного часу, ймовірно – від призначення наприкінці 1958 р. нового директора музею Ганни Жеваго, та активізувався у 1961 р. І. Заяцю перед виходом на пенсію навіть надали відпустку за власний рахунок з 15 липня по 2 серпня 1961 р., і тому саме останнім числом його звільнили від праці. Головним охоронцем у липні того ж року була призначена Є. Козловська. У процесі передачі було виявлено відсутність низки предметів, кошти за які бухгалтерію закладу зобов'язали стягнути з Івана Михайловича. Втім, як з'ясувалося через декілька місяців, згадані предмети (йшлося про неозначені *вироби з металу*) чи то частину з них затримав у себе один із музейних працівників І. Величко. ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 303 (Протоколи засідань науково-методичної ради і виробничої наради Львівського історичного музею за 1961 р., 7 січня 1961 – 13 листопада 1961), арк. 22; ЛІМ, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 262 (Книга наказів по музею, 1959–1961), арк. 14, 67, 94, 96, 130, 162.

⁷³ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 77 (Львівський державний історичний музей...), арк. 1.

⁷⁴ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 38 (Рецензія на статтю І. Заяця “Монети Львівського карбування XIV–XV ст.”), арк. 11–12зв.

⁷⁵ ВР ЛННБ, Архів І. Крип'якевича, спр. 256 (“Листи [Івана] Крип'якевича [копії]”), лист І. Крип'якевича до Івана Спаського від 15 березня 1962 р., арк. 1зв.

розвідок до історії Перемишля та українського шкільництва⁷⁶ та довший період працював із нумізматичною колекцією Львівського історичного музею, однак цього в очах І. Крип'якевича було замало. Та чи дійсно розвідка І. Заяця є невартисною річчю? Думаємо, що ні. Йдеться не лише про те, що при її підготовці автор опрацював усю дотогочасову літературу предмету та переглянув ввірений йому монетний матеріал. Дійсно, саме фонди Львівського історичного музею, порівняно з іншими збірками, містять найчисленнішу колекцію монет львівського карбування XIV–XV ст.⁷⁷, що створювало відповідну базу для студій І. Заяця. До того ж у процесі роботи із колекціями та опануванням відповідною літературою помітним стає і його професійне зростання. Показовим тут був виступ Івана Михайловича в обговоренні на засіданні науково-методичної ради музею у січні 1957 р. статті І. Свешнікова про львівські монетні карбування середини XVII ст.: І. Заяць закинув останньому брак відомостей у його публікації власне нумізматичного характеру, таких, як даних про вагу, пробу, розмір монет, способи штемпелювання тощо⁷⁸. Цікавою зрештою видається спроба І. Заяця розглянути питання карбування та обігу монет львівського карбування XIV–XV ст. у ширшому контексті тих змін, котрі торкнулися галицько-волинських земель у зазначений період, спробі кризь призму нумізматичної поглянути на статус та відношення Галицької держави до Польського та Угорського королівств⁷⁹. Звідси, наприклад, думка про особисту унію (а не включення!) Галичини до Польщі за часів Казимира III, політичну неозначеність краю у стосунку до Польщі і Угорщини за Володислава Опольського та перетворення його на звичайну угорську провінцію за подальшого правління Людовика Угорського. Звідси і висновок про те, що свідченням тіснішого об'єднання Галичини і Польщі за часів панування Владислава II Ягайла є поява польського орла на монеті та оцінка припинення карбування окремої руської монети як передвісника включення Галичини до складу Польщі. Подібне використання нумізматичного матеріалу для вивчення процесу інкорпорації галицько-волинських земель до складу Польської та Литовської держави популярне у наші дні, свідченням чого є недавні публікації Л. Войтовича⁸⁰. Знахідки останніх років монет, карбованих на українських землях у епоху пізнього середньовіччя, дозволяють переглянути

⁷⁶ ВР ЛННБ, ф. 266, спр. 38 (Рецензія на статтю І. Заяця “Монети Львівського карбування XIV–XV ст. ...), арк. 11. Йдеться, ймовірно, про згадані вище публікації Івана Михайловича, однак, цілком можливо, були й інші праці, котрі нам не відомі.

⁷⁷ Крижанівський, *Львівський монетний двір у XIV–XV століттях*, 169.

⁷⁸ ДАЛО, ф. Р-2591, оп. 1, спр. 220 (Протоколи засідань науково-методичної ради музею), арк. 117.

⁷⁹ Для прикладу, його попередник на полі дослідження згаданих монетних карбувань Іван Ступницький намагався робити такі узагальнення якомога обережніше, визнаючи за нумізматикою роль допоміжної до історії науки.

⁸⁰ Леонтій Войтович, “Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434 рр.): нумізматичний аспект”, *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Спеціальний випуск: На пошану професора Романа Шуста (2019): 67–82.

деякі усталені раніше в історіографії погляди на історію грошового господарства того часу. З'являються навіть праці, у котрих наголошується як на доконаному факті про монетне карбування галицько-волинських володарів⁸¹. Очевидно, нічого цього І. Заяць ще не знав. Можемо закинути йому і невдале вживання окремих термінів, як нумізматичних, так й історичних. Для прикладу, сучасні дослідники вмотивовано вважають необхідним відмовитися від окреслення цих карбувань як *червоноруських* (краще, на їх думку, галицько-руські, руські або ж монети Галицької Русі) та вживання щодо частини цих монет термінів *квартник* (краще “грошик”) чи *пуло* (краще “мідні денарії”)⁸². Відсутні у роботі І. Заяця і характерні для багатьох нумізматичних праць докладніші таблиці вимірів вагових даних та розмірів монет. Важко назвати якісними і підготовані для статті ілюстрації. Зрештою багато питань, пов'язаних із львівським карбуванням XIV–XV ст. було вирішено через декілька років у монументальних роботах відомого українського нумізмата Миколи Котляра (1932–2021), праця польської дослідниці Станіслави Куб'як (1926–2005), а те, що не зробили ці поважні вчені, стало об'єктом прискіпливої уваги нашого сучасника А. Крижанівського. Дещо інакше тепер визначаються і хронологічні рамки⁸³, і причини початку згаданих карбувань. Історична наука не стоїть на місці, розробляються нові методики досліджень нумізматичного матеріалу, опрацьовуються нові архівні документи, віднаходяться все нові та нові монети⁸⁴. Тому з огляду нашого, XXI ст., розвідка І. Заяця, мабуть, уже застаріла. Однак, чи не була б вона цікава читачу тоді, наприкінці 1950-х рр? Залишимо це запитання без відповіді.

Пропонований читачу текст статті І. Заяця подано за варіантом тих гранок, котрі нині знаходяться у Кабінеті спеціальних історичних дисциплін Львівського університету. Потрапили вони туди із частиною книг та журналів приватної бібліотеки відомого українського нумізмата Володимира Зварича (1919–1998). На згаданих гранках бачимо назву видання – “Доповіді та повідомлення. Львівський державний історичний музей”, рік планованого першого випуску (1959 р.). Сторінки нумеровано від 82 по 95. Ілюстрації, якість частини яких

⁸¹ Ярослав Книш, “Монети Галицько-Волинської держави”, *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 23 (2013): 101–113.

⁸² Вмотивоване пояснення цього див.: Крижанівський, *Львівський монетний двір у XIV–XV століттях*, 10–12. Автор, зокрема, вживає наступні назви для львівських карбувань того часу: галицько-руські мідні денарії, галицько-руські грошики та львівські півгроші.

⁸³ Так, А. Крижанівський початок карбування королем Казимиром монети у Львові відносить до 1353 р., випуск галицько-руських мідних денаріїв, на його думку, тривав у 1353–1382 рр., галицько-руських грошиків у 1353–1399 рр., львівських півгрошів у 1399–1408 рр.

⁸⁴ А. Крижанівський на час підготовки цитованої монографії у 2007 р. опрацював понад 1700 монет, у той час як у розпорядженні І. Заяця їх було дещо більше п'ятисот. Не міг мріяти останній у радянський час й про можливість роботи із нумізматичними матеріалами у сусідній Польщі.

задовільна, а інших бажає кращого, розміщено на с. 85, 87, 88, 89. У цій публікації вони не репродукуються, хоча посилання на них у праці залишено. Порівняно із машинописом, що відклався у відповідному фонді обласного архіву у Львові, текст набраної у типографії статті різниться деякими стилістичними правками та позначеннями окремих літер у легендах монет. Зі зрозумілих причин, передати їх особливості, що у давнину залежали від виготовленого майстром пуансону літери, у музейному збірнику у той час було не можливо. Натомість у машинописі І. Заяць намагався докладніше підкреслити їх вигляд, старанно вимальовуючи, для прикладу, перевернуту літеру “S” чи окремі варіанти літери “A”. Різниться в типографському варіанті порівняно із машинописом (і, зрозуміло, із самими монетами) передача окремих розділових знаків. Зрештою, про це читача ще тоді попередили на останній сторінці гранок. Окремі розбіжності, котрі ми зустріли у легендах монет, верифіковано із машинописним варіантом та працями інших дослідників. Збережено авторський стиль викладу матеріалу та написання власних імен, натомість виправлено низку описок, дещо модернізовано окремі бібліографічні посилання. Останні, до слова, у статті та машинописі були посторінковими; у нас вони суцільні. Зроблені нами необхідні уточнення та вияснення передано курсивом. Вони переважно стосуються написання окремих літер та знаків із легенд монет, упущень у тексті статті тощо. Ми відмовилися від докладного коментування самої праці І. Заяця та обговорення тих чи інших дискусійних питань монетного карбування у Львові зазначеного періоду, вияснення історіографії питання. Зрештою, зацікавленого читача відсилаємо до відповідної монографії А. Крижанівського, якому вдячні за окремі консультації у процесі підготовки статті. Виносимо подяку також завідувачу Кабінету спеціальних історичних дисциплін Львівського університету Михайлові Шиманському за віднайдення гранок статті І. Заяця, науковому співробітнику Львівського історичного музею Світлані Хавалко за допомогу у з’ясуванні окремих фактів біографії нашого героя.

Іван ЗАЯЦЬ

Монети львівського карбування XIV–XV ст.ст. у збірці музею*

Чи карбували галицькі князі власну монету? – Це питання вже давно цікавить дослідників. Багата й простора галицька земля межувала з державами, які мали власну монету. Галичина підтримувала з ними не лише політичні, але й торговельні зв’язки. Від часу Данила Галицького Червона Русь платила татарам данину. Нестача іноземної монети на Русі була, на думку деяких російських

* Стилiстику i форму покликань збережено – *О. Ц.*

⁸⁵ А. А. Ильин. Классификация русских удельных монет. Изд. Гос. Эрмитажа, Ленинград, 1940, стор. 32.

дослідників, одною з основних причин карбування російської монети⁸⁵. Залежність Червоної Русі від татар могла бути також поштовхом до карбування власної монети. Однак, ніде досі таких монет не знайдено. Видно, що галицькі князі мали необхідну кількість іноземної монети і тому вважали зайвим карбувати власну, а користувались чужою, приймали і видавали золото та срібло на вагу гривень.

Польські королі, після загарбання Червоної Русі Казиміром III, почали карбувати монети для Червоної Русі у Львові. Ця монета, після монет київських князів Володимира Святославича, Святополка та Ярослава Володимировича, є найстарішою руською монетою.

Першу згадку про руську монету зустрічаємо у привілеї Казиміра III в 1356 р. Король надав м. Львову 60 франконських ланів і зобов'язав місто платити до королівського скарбу по 24 руських грошей⁸⁶.

Однак, документальних даних про те, що тут у Львові Казимір III заложив монетний двір для Червоної Русі після її загарбання, не зустрічаємо. Нам невідомі також ні час, ні зміст постанов про відкриття монетного двору спадкоємців Казиміра III – Людовика Угорського та Ягайла. Воно і не дивно, коли пригадаємо десятки пожеж м. Львова та те, що в 1381 році жертвою пожежі став весь старий Львів з ратушею і своїм архівом⁸⁷. В останньому десятилітті XIV ст. вже зустрічаємо часті згадки про руську монету в документах архіву та міських рахунках⁸⁸.

Карбування монет в той час було виключно королівським правом і монетний двір повинен був бути від наглядом старости. Тому, що генеральний староста проживав у Львові, І. Ступницький зробив висновок, що заснований Казиміром III монетний двір мусив бути також у Львові⁸⁹. Підтверджує цю думку, за його словами, і те, що Львів за Ягайла карбував монету під власним іменем, про що є дуже скупі згадки у львівській міській книзі приходів і розходів⁹⁰. Думка, що у Львові був монетний двір і карбував монету для Червоної Русі, прийнялась серед більшості дослідників і тепер ніхто її не заперечує.

В кінці XV ст. руська монета зникає з обігу, про неї було забуто. Лише в XVII ст. Алембек⁹¹ згадує, що у Львові карбували монету.

Однак, з ростом кількості збирачів монет відкриваються деякі нові роди монет, про які раніше не знали, або не звертали на них уваги. Таким відкриттям

⁸⁶ J. Stupnicki. O monetach halicko-ruskich. *Biblioteka Ossolińskich. Pismo historyi, literaturze, umiejętnościom i rzeczym narodowym poświęcone*. Poczet nowy. Tom siódmy. Львів, 1865, стор. 105.

⁸⁷ *Badecki K. Memoriał pożaru miasta Lwowa*. Львів, 1927, стор. 22.

⁸⁸ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 146.

⁸⁹ Там же, стор. 88, 145.

⁹⁰ *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*. Т. II. Księga przychodów i rozchodów miasta. 1404–1414. Wydął Dr. Aleksander Czołowski. Львів, 1896, стор. 69, 70, 72, 100–101.

⁹¹ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 164.

була згадка Тадеуша Чацького про монету для Русі, карбовану Владиславом Опольським та Ягайлом⁹². Пізніше знахідки руських монет у Львові та по всій Галичині зустрічаються частіше.

У 1826 р. завалилась ратушна вежа у Львові і в її руїнах знайдено значну кількість руських монет. Досить часті були знахідки руських монет у долині р. Полтви до її замурування та біля Високого Замку після дощів.

В 1844 р. в с. Добросині, Жовківського повіту селянин виорав скарб чеських монет, серед яких було 231 руських півгрошів часу Ягайла. В 1848 р. в Тереховлі викопано у горщику скарб, в якому було 20 руських і львівських монет. В 1850 р. біля Рогатина пастухи знайшли горщик з скарбом руських монет часів Вл. Ягайла. В 1854 р. в Дзіболках, Жовківського повіту біля церкви знайдено півгріш Людовика Угорського. В 1860 р. у Баківцях, Бережанського повіту знайдено скарб руських та львівських монет. У 1861 р. в Комарові біля Галича знайдено скарб з 400 штуками львівських півгрошей. Це найбільша знахідка львівських монет. В 1862 р. в Бобулинцях, Чортківського повіту знайдено скарб із руськими півгрошами⁹³. В 1902 р. в с. Волостків біля Судової Вишні селянин виорав скарб чеських монет. У ньому було 40 монет руських та львівських. В цьому ж році в с. Ляшки Муровані на Львівщині знайдено скарб, де серед інших монет були руські та львівські монети⁹⁴. В 1903 р. в околиці Ярмолинець знайдено скарб і в ньому кілька десятків руських монет⁹⁵. В 1909 р. в с. Борки Великі біля Тернополя знайдено монету Людовика Угорського⁹⁶. В с. Модринці на Грубешівщині у знайденому скарбі між польськими монетами були руські та львівські⁹⁷. Серед чеських скарбів на Волині і Київщині знаходились і руські монети⁹⁸. Все це стало поштовхом до появи робіт про руські монети.

Першу докладнішу інформацію про руську монету на основі найновішого нумізматичного матеріалу написав Стенжинський-Бандтке⁹⁹. Через 26 років вийшла згадана вище робота Івана Ступницького. Для цього часу це була найважливіша робота про руську монету. Доповненням робіт Ступницького була видана у 1878 р. праця Ф. Пекосінського¹⁰⁰. Нічого нового в цій області не

⁹² T. Czacki. O litewskich i polskich prawach o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydaniem. T. I. Warszawa, 1800. Wykład Tablic Monet Polskich i Litewskich, стор. 3.

⁹³ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 81–84.

⁹⁴ Zapiski numizmatyczne, 1925, № 1 (*Zbiory Bolesława Orzechowicza*), стор. 22.

⁹⁵ К. В. Болсуновский. Автономные монеты Галицкой Руси XIV и XV ст. Киев, 1905, стор. 1.

⁹⁶ W miejscowości Borky Wielkie. *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*. T. 20. Nr 2 (1910), стор. 32.

⁹⁷ Zapiski numizmatyczne, 1928, № 1, (*S. S. Wykopalisko monet w Modryńcu*), стор. 7–8.

⁹⁸ А. А. Ильин. Вказ. твір, стор. 13.

⁹⁹ Steżyński-Bandtkie K. W. Numismatyka krajowa. Warszawa, 1839. T. I, стор. 16–25.

¹⁰⁰ F. Piekosiński. O monecie i stopie menniczej w Polsce w XIV i XV w. Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności. Kraków, 1878. T. IX.

¹⁰¹ K. Stronczyński. Dawne monety poskie dynastji Piastów i Jagellonów, т. III, Пйотркув, 1885.


принесли пізніше праці Стрончинського¹⁰¹ та доволі простора стаття Уляницького¹⁰². Всі вони, не виключаючи розділів про руську монету у підручнику польської нумізматики д-ра Гумовського¹⁰³, спиралися на роботи І. Ступницького та Ф. Пекосінського. Робота К. Болсуновського порушує ряд питань (питання геральдичного лева на руській монеті, карбування денарів, від імені міста чи уряду карбована львівська монета, час карбування), однак не розв'язує їх. В інвентарі Львівського монетного двору Висоцький¹⁰⁴ займається описом монет, їхніх типів, залишаючи осторонь питання часу і обставин заснування монетного двору. Згадана праця А. А. Ільїна лише подає висновки робіт В. Уляницького та М. Гумовського. Отже, деякі обставини карбування львівської монети до цього часу так і залишаються не в'яченими.

* * *

Відомо, що монети інколи мають не меншу історичну вартість, ніж деякі письмові документи. Вони разом із геральдичними знаками та легендою часто допомагають в'яснити спірні історичні питання. Саме таке значення мають галицько-руські монети, які цікаві тим, що пояснюють юридичне відношення Червоної Русі до Польщі за Казимира III і Ягайла та до Угорщини за Владислава Опольського і Людовика Угорського.

Казимір III, займаючи Червону Русь, зламуючи опір її населення протягом десятка років, хотів найтісніше злити її з Польщею. Однак, тогочасні політичні відносини не дозволяли йому повністю інкорпорувати Червону Русь. Це, між іншим, проявилось і в тому, що він наказав карбувати для Червоної Русі монету, відмінну від польської. Це він робив тим більше легко, що устаткування для карбування монети в той час було нескладне і не вимагало значних видатків.

За Казимира III для Червоної Русі карбовано срібні півгроші-квартники (квартник – 1/4 шкойця) і мідні (пули) денари (див. рис. 1). З історико-нумізматичної точки зору викликають більший інтерес півгроші¹⁰⁵.

На лицевій стороні цієї монети є щит із 4-х подвійно зложених дужок. На ньому по середині під короною літера К, по боках літери і під нею крапки, кругом напис +REGIS  POLONIE. К. Літери К при кінці легенди на деяких монетах немає, інколи вона є лише на одній стороні. Появу літери К у легенді дослідники пояснювали по-різному. Стенжинський – CORONATI¹⁰⁶ (коронованого),

¹⁰² В. А. Уляницький. Монеты, чеканенные польскими королями для Галицкой Руси в XIV и XV вв. *Труды Московского нумизматического общества*. Москва, 1893.

¹⁰³ Dr. M. Gumowski. *Podręcznik numizmatyki polskiej*. Краків, 1914; *його ж*. *Monety polskie*. Варшава, 1924.

¹⁰⁴ Zbiory B. Orzechowicza. *Inwentarz monet mennicy Lwowskiej. Ze zboru niegdyś Ferdynanda Wysockiego*. Львів, 1926. Рукопис зберігається в музеї.

¹⁰⁵ Львівський державний історичний музей (далі – ЛДІМ), фонди нумізматики, №№39–48, 3750–3759.

¹⁰⁶ K. Stężyński-Bandtkie. *Вказ. твір*, стор. 16.

К. Стрончинський – CRACOVIA¹⁰⁷ (Краків). Правильне пояснення дав І. Ступницький¹⁰⁸ – KAZIMIRI (Казиміра).

На зворотній стороні квартника у крапкованім колі із намиста стоїть лев на задніх лапах, звернений на ліво, довкола напис: MONETA DOI RVSCIE¹⁰⁹ (монета господаря Русі). Вираз DOI – скорочення вислову DOMINI (пана, господаря), напис RVCSIE замість RVSSIE зустрічається на всіх знайдених монетах.

Дещо інший вигляд мають польські монети Казиміра III. На верхній стороні цих монет є корона або король на стільці з написом: + MONETA KAZIMIRI. На зворотній стороні зображений орел – символ єдності польської держави і напис: + REGIS POLONIE K. Коли порівняємо червоно-руські півгроші Казиміра III з його ж польськими, то побачимо, що перші відрізняються від польських малюнком і легендою.

Найважливіша сторона на червоно-руській монеті у нумізматичному відношенні – це образи на них. Герб на червоно-руській монеті – лев. Це якраз і вказує на те, що монета не польська, а край, для якого її карбовано, ще не став складовою частиною Польщі і існує як автономна провінція. Легенда на монеті – титул володаря – пояснюють правове відношення провінції, герб якої носить ця монета. На червоно-руських монетах Казимір титулує себе не королем Червоної Русі, а паном (господарем), а при його імені є пояснення, що цей пан Русі є королем Польщі. З цього виходить, що цей край об'єднує з Польщею лише особа володаря. Червона Русь не була частиною королівства, а скоріше королівщиною, власником якої був король¹¹⁰.

На менш характерне явище, яке вказує на державне відокремлення Червоної Русі при Казимірі III, це карбування для неї мідної монети¹¹¹. Мідної монети тоді у Польщі не карбували. Її карбовано тільки на Русі для підтримки торгівлі із Сходом і Півднем, де мідні гроші були в обігу.

Червоноруські мідні гроші (денари) зовні були подібні до півгрошів. На лицевій стороні на щиті із 4-х злучених дужок стоїть літера К під короною. На зворотній стороні – корона, іноді теж К під короною. Рідко зустрічаються денари, де під короною є літера К, а по її боках літери R, P¹¹². Денари¹¹³ ніяких руських ознак гербу не мають.

¹⁰⁷ К. Stronczyński. Вказ. твір, стор. 31.

¹⁰⁸ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 109.

¹⁰⁹ *Напис на цій монеті є іншим: MONETA:D'OI:RVCZIE:K: Уживання назви RVCZIE пояснюється сучасними дослідниками як певне перенесення на місцевий ґрунт практики, характерної для майстрів окремих німецьких земель: у них поєднання літер "cz" позначало м'яке "s". Подібно трактується поява у легенді й апострофа. Докладніше про це: Крижанівський, Львівський монетний двір у XIV–XV століттях, 19, 47, 70–71.*

¹¹⁰ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 100–104, 172.


¹¹¹ ЛДІМ, ф. нумізматика, №№32–38.

¹¹² ЛДІМ, ф. нумізматика, №31. У машинописі праці проставлено інший номер монети – №38.

¹¹³ Денар – дрібна мідна монета. Про її вартість у порівнянні з грошем у сучасних джерелах звісток не зустрічаємо. Польських денарів Ягайла числено на гріш 16 шт. до 1398 р., після – 18 шт.

За володіння Людовика Угорського на Русі карбовано монети під іменем Владислава Опольського і Людовика. Це були срібні півгроші¹¹⁴ і мідні денари¹¹⁵ (див. рис. 2). На півгрошах Опольського з лицевої сторони, – щит, як і на півгрошах Казимира, на нім літера W без корони, прикрашена зверху та по боках пірамідально зложеними коліщатками. Навколо літери W напис WLADISLAVS DVX (Владислав князь). З іншого боку монети у крапкованім крузі – лев на задніх лапах з легендою + MONETA RVSSIE (Монета Русі). Перше враження після огляду монети є те, що вона карбована незалежним удільним князем, бо на ній немає ознак, які б вказували на політичне відношення Русі до Польщі або Угорщини. Становище Червоної Русі за Опольського неозначене, Опольський не називає себе ні князем, ні паном Русі. Він навіть не привласнює собі карбованої ним монети, бо в цьому випадку напис мусив би бути таким: WLADISLAI DVCIS (Владислава князя). Цей напис вказував би на те, що Опольський є самостійним князем. Легенда WLADISLAVS DVX говорить про самого В. Опольського, який походив з княжого роду.

Головна ознака цієї монети та, що вона є виключно грошем Русі, а не особи, як за Казимира III. В. Опольський був звичайним губернатором Червоної Русі з правом карбування монети¹¹⁶. Сам Людовик в документах з 1372, 1378 рр. говорить, що віддав В. Опольському “наше правління на Русі для порядкування і збереження”¹¹⁷.

Варіанти монет В. Опольського рідкі. В одному з них на стороні лева напис: WLADISLAVS DVX¹¹⁸, а на стороні літери W напис:  MONETA RVSSIE. В іншому варіанті напис: + MONETA RVSSIE є з обох боків монети¹¹⁹. Мідні денари В. Опольського схожі на денари Казимира III лицевою стороною, де на щиті з 4-х злучених дужок літера W без корони з прикрасами груп коліщат. На зворотному боці денари мають корону – символ верхньої королівської влади Людовика.

З політичних та господарських міркувань Людовик Угорський теж карбував руську монету¹²⁰. Своім зовнішнім виглядом півгроші Людовика не відрізняються від монет його попередників. Історичний інтерес має легенда. На лицевій стороні півгрошів на щиті з 4-х дужок літера L під короною, прикрашена коліщатами і напис + LODVIC RVNGARIE¹²¹ (Людовик король Угорщини). На зворотній стороні – лев на задніх лапах, звернений наліво з написом: + MONETA RVSSIE. Отже, це є монета угорського короля, карбована для Угорської провінції Червоної Русі.

¹¹⁴ ЛДІМ, ф. нумізматики, №№68–72, 3764–3767.

¹¹⁵ Там же, №№63–65.

¹¹⁶ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 115–128.

¹¹⁷ В. А. Уляницький. Вказ. твір, стор. 140.

¹¹⁸ ЛДІМ, ф. нумізматики, №№68–72, 3764.

¹¹⁹ Там же, №71.¹²⁰ Там же, №56–62, 3760–3763.

¹²¹ А. Крижанівський подає цю легенду як LODVICI:R:UNGARIE (Див.: Крижанівський, Львівський монетний двір у XIV–XV століттях, 27).

На лицевій стороні мідних денарів Людовика¹²² – літера L під короною. На зворотній стороні – на щиті корона, прикрашена коліщатами або крапками. Монети для Червоної Русі в 1340–1382 рр. відбивають зміну становища краю від особистої унії за Казимира III, політичної неозначеності у відношенні до Польщі і Угорщини за В. Опольського, до звичайної угорської провінції за Людовика Угорського, хоч за його володіння на монетах і зберігається лев без французького гербу, який бачимо на його польських та угорських монетах¹²³.

За володіння Ягайла (1387–1434) у Львові теж карбовано півгроші для Червоної Русі (див. рис. 3). У музеї є досить велика збірка цих монет (понад 330 екземплярів)¹²⁴. Серед них є багато типів та відмін¹²⁵, тому подаємо лише загальний їх опис.

☛ На лицевій стороні монети – орел з розпростертими крилами, його голова звернена направо або наліво без корони. Шия орла покрита перами, або без них; по боках біля шиї крапка, на деяких екземплярах її немає. Дзьоб орла нормальний, довгий і грубий. Крила, зложені з 3–6 пер, піднесені догори або звисаючі. Львівські півгроші Ягайла з орлом зі звисаючими крильми, карбовані до 1396 р., мають 14-ту пробу; півгроші в орлом з піднесеними крильми, карбовані пізніше 1398 р., мають 12-ту пробу¹²⁶. На зворотній стороні лев звернений наліво, на задніх лапах, голова без корони, хвіст його закручений, пушистий, іноді біля нього знаки V +. Рисунок монети грубий або тонкий, літера S в нормальному положенні в написах WLADISLAVS, RVSSIE¹²⁷ або в лежачому – WLADILAU, ☛ RVIE ☛ ☛¹²⁸.

Виходить, що за Ягайла руська монета стала схожою на польську, на лицевій її стороні з'явився орел – герб Польщі з написом WLADISLAVS (Владислав король), на зворотній стороні довкола лева напис: ☛ MONETA RVSSIE. Легенда на руській монеті вказує, що Червона Русь все ще займає осібне становище, доказом чого є лев, який свідчить про приналежність монети до Червоної Русі, а напис на лицевій стороні – про становище представника влади, який карбує монету для неї. Вираз REX (король) тут не має словесного пояснення, лише орел доповнює це виясненням, що він є королем Польщі¹²⁹. На деяких півгрошах по обох сторонах є напис + MONETA RVSSIE¹³⁰ або на лицевій стороні + MONETA RVSSIE, на зворотній стороні – + WLADISLAVS REX¹³¹.

¹²² Там же, № 49–55.

¹²³ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 129–138.

¹²⁴ ЛДІМ, ф. нумізматики, №№77–390.

¹²⁵ Висоцький у своєму інвентарі монет Львівського монетного двору розрізняє серед руських монет Ягайла 14 типів 147 відмін, стор. 14–41.

¹²⁶ Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 148.

¹²⁷ ЛДІМ, ф. нумізматики, №№77, 78, 81, 82, 84, 85, 86, 90, 92, 93, 96 і т. д.

¹²⁸ Там же, №№74, 75, 76, 79, 83, 88, 89, 94, 98, 99, 102 і т. д.

¹²⁹ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 146–158.

¹³⁰ ЛДІМ, ф. нумізматики, №№74, 353, 363, 373–375, 386.


¹³¹ Там же, №№349, 350, 361. У машинописі статті номер останньої монети проставлено як 364, а не 361.

За Ягайла карбував Львівський монетний двір також денари. На лицевій стороні денарів під великою листковою короною є літера W серед дрібних крапок на щиті з 4-х дужок, а на зворотній стороні на щиті з 4-х дужок – корона¹³².

Другий вид карбованої за Ягайла монети – це львівські півгроші¹³³ (див. рис. 4). Цій заміні руської монети львівською імовірно не чужа була політична мета. Зникнення окремої руської монети, знаку відокремленості Червоної Русі, – це передвісник включення її у склад Польщі. Назва “Львівська монета” не означає її приналежності Львову, подібно як назви Празькі або Краківські гроші означали не міську монету Праги або Кракова, а монету, карбовану на основі празької або краківської стопи¹³⁴.

На лицевій стороні львівського півгроша – орел у крапкованім колі з написом + WLADISLAVS REX (Владислав король) або + WLADISLAI REGIS (Владислава короля). У суперечці, чи львівські півгроші карбовані за рахунок міста чи короля, з напису на монеті – Владислава короля – дослідники роблять висновок, що львівські півгроші карбовані за рахунок короля¹³⁵.

Інколи на лицевій стороні півгроша трапляється напис + MONETA LEMBVRGE, а на зворотній – + WLADISLAVS * REGIS (Владислав короля)¹³⁶. На зворотній стороні півгроша серед крапкованого обводу лев на задніх лапах, звернений наліво, з короною на голові, або без неї і напис + MONETA LEMBVRG. Зустрічається деколи напис + WLADISLAVS REX, або + WLADISLAI REGIS. Крім назви міста Львова LEMBVRG¹³⁷, зустрічаються назви: LEMBVRD¹³⁸, LEMBVR¹³⁹, LEMBORGE або LEMBVRGE¹⁴⁰, LEMBVRGEN¹⁴¹, LEMBRVD¹⁴². Це є доказом того, що гравери монет не засвоїли правильної назви міста.

На руських монетах Казимира III, Опольського, Людовика та Ягайла – лев без корони, на львівських півгрошах – лев під короною або без неї. Між львівськими півгрошами є численні відміни. Зокрема, зустрічаються два способи написання літери а: на більш ранніх монетах ¹⁴³, а на пізніших – А. За цими відмінами літери А, як і рисунку орла, лева, написами на півгрошах, у розділових знаках та за пробою срібла дослідники ділять львівські монети на окремі групи.

¹³² Там же, №№73. У машинописі статті хрестик перед ім'ям володаря опущено.

¹³³ Там же, №№391–462.

¹³⁴ Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 146.

¹³⁵ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 165; K. Stronczyński. Вказ. твір, стор. 66; Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 146.

¹³⁶ ЛДІМ, ф. нумізматики, №438.

¹³⁷ Там же, №№405, 408, 415, 416, 426, 433, 457, 460.

¹³⁸ Там же, №№399, 403, 411, 428, 440, 442, 456, 459, 461. У видрукуваному варіанті перша літера (L) у назві опущена.


¹³⁹ Там же, №№394, 396, 398, 402, 405, 419, 431, 434, 443, 448, 452, 454, 458, 462.



¹⁴⁰ Там же, №№389, 421, 424, 432, 438, 444¹⁴¹ Там же, №№397.



¹⁴² Там же, №№391, 429, 445, 451, 453, 455.




¹⁴³ Згадане позначення на монеті літери “А” передано у гранках статті як “X”.






І. Ступницький, Ф. Пекосіньський, а за ними К. Стрончинський розрізняють серед львівських півгрошей три групи¹⁴⁴.






Перша група: монети з грубим рисунком і грубим написом на лицевій стороні + WLADISLAVS  REX. Монети цієї групи карбовані з срібла 9-ої проби¹⁴⁵.



Друга група: монети з грубим рисунком і грубим написом на лицевій стороні + WLADISL  I  REGIS. Монети цієї групи карбовані з срібла 7-ої проби¹⁴⁶.







Третя група: монети з тонким рисунком і тонким письмом на лицевій стороні + WLADI  LAV  REX. Монети цієї групи карбовані з срібла 6-ої проби¹⁴⁷.

Докладніший поділ львівських півгрошей подав довголітній збирач та дослідник монети львівських монетних дворів Висоцький. В основу поділу він поставив твердження, що літера  є старша від А, а розділовий знак  є старший від розділового знаку . На цій підставі він поділив львівські півгроші на 4 групи, а серед них розрізнув 13 типів та 148 відмін¹⁴⁸. Подамо лише його поділ на групи.

Першу групу становлять півгроші з написом на лицевій стороні + WL  DISL  I  REGIS; + LADISLAI  REGIS. На зворотній стороні монет цієї групи напис + MONETA  LEMBRVD або LEMBVRD, LEMBORG, LEMBVVG, LEMBORGE¹⁴⁹.

Другу групу становлять півгроші з написом на лицевій стороні + WLADI  LAV  REG, REIGI або REIGIS. На зворотній стороні – напис + MONETA  LEMBVVG, LEMBVVGEN або WLADI  LAV  REGIS¹⁵⁰.

На півгрошах третьої групи рисунок орла та лева старанний, на лицевій стороні тонкий напис – WLADI  LAV  REX¹⁵¹. На зворотній стороні напис + MONETA * LEMBVVD, LEMBVVG, LEMBVVGE або LEMBORGE.

Четверту групу становлять півгроші з тонким рисунком, орел і лев під коронами, крила з 3-х пер. На лицевій стороні напис – + WLADI  LAV  REX¹⁵² або з перевернутими літерами W  ¹⁵³ADIS  AV  REX¹⁵⁴. Напис на зворотній стороні – + MONETA  LEMBVV – або LEMBVVG. Проба вогнем, зроблена

¹⁴⁴ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 167–168; Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 149–150; K. Stronczyński. Вказ. твір, стор. 65.

¹⁴⁵ ЛДІМ, ф. нумізматики, №395, 399, 409, 415, 428.

¹⁴⁶ Там же, №№ 417, 424, 425, 435, 440, 445.

¹⁴⁷ Там же, №№ 398, 419, 432. Це посилання опущено у машинописі праці, однак є у гранках.

¹⁴⁸ Zbiory B. Orzechowicza, стор. 42–57.

¹⁴⁹ ЛДІМ, ф. нумізматики, №№ 391, 400, 417, 424, 425, 426, 429, 438, 441, 442, 445, 451, 455, 459, 461.

¹⁵⁰ Там же, №№ 97, 413, 414, 420, 438.

¹⁵¹ Там же, №№ 423, 433.

¹⁵² Там же, №№ 392, 393, 398, 410, 419, 431, 439, 443, 448, 452, 454, 457, 458, 462.

¹⁵³ Ці перевернуті літери у гранках передано літерою “T”.

Висоцьким, показала дещо нижчу пробу, ніж її визначали його попередники. Для другої і третьої груп він встановив 8-му пробу, для першої групи – 7-му пробу, для четвертої групи – 5-ту пробу.

Нестача документального матеріалу про Львівський монетний двір та відсутність дат на львівських монетах викликали різницю в поглядах на час їх карбування і на час закриття монетного двору. Дати заснування монетного двору у Львові в нумізматичній літературі коливаються в межах 1340–1350 рр., а дати закриття – 1415–1444 рр.¹⁵⁵ Переконуючим аргументом про час створення монетного двору у Львові є досліді Ф. Пекосіньського про монетну стопу польських та руських півгрошів. Він стверджує, що польські півгроші, карбовані перед 1346 р., були 14-ої проби, подібно як руські півгроші. Польські півгроші, карбовані після 1346 р., мають лише 9-ту пробу¹⁵⁶. Коли б руську монету карбовано пізніше, вона не могла б бути вищої проби від польської монети, бо це підірвало б курс польської монети.

Коли прийняти цю думку, що руські півгроші карбовані між 1340–1346 роком і пізніше їх не карбовано, то Львівський монетний двір, відкритий для політичної мети, існував недовго і карбування монет Казиміром для Червоної Русі було лише тимчасовою уступкою. Ліквідація карбування окремої монети для Червоної Русі відповідала б політичним намірам Казиміра III, висловом яких був Вислицький статут. Це не виключає погляду Ф. Пекосіньського про те, що Казимір III не карбував монети з нижчою пробюю для Червоної Русі, щоб не викликати тут незадоволення, яке легко могли б використати литовські князі¹⁵⁷.

Розходяться дослідники і в поглядах про чергування карбування монет за спадкоємців Казиміра III. І. Ступницький¹⁵⁸, Ф. Пекосіньський¹⁵⁹ і К. Болсуновський¹⁶⁰ вважають, що В. Опольський відкрив монетний двір після смерті Казиміра III і карбував монету під власним іменем в 1372–1378 рр. Стенжинський¹⁶¹ та М. Гумовський¹⁶² дотримуються погляду, що Людовик Угорський карбував монету для Червоної Русі спочатку під власним іменем, а пізніше під іменем Опольського і закрив Львівський монетний двір в результаті того, що В. Опольський залишив межі Червоної Русі.

По різному розв'язують дослідники питання про час закриття Львівського монетного двору. І. Ступницький вважав, ще це сталося після смерті Ягайла в

¹⁵⁴ Там же, №№396, 404, 405, 406, 407, 422, 427.

¹⁵⁵ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 91, 169; K. Stronczyński. Вказ. твір, стор. 63; Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 105, 143, 150; К. В. Болсуновский. Вказ. твір, стор. 17; M. Gumowski. Вказ. твір, стор. 37.

¹⁵⁶ Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 143.

¹⁵⁷ Там же, стор. 144.

¹⁵⁸ J. Stupnicki. Вказ. твір, стор. 113.

¹⁵⁹ Fr. Piekosicski. Вказ. твір, стор. 145.

¹⁶⁰ К. В. Болсуновский. Вказ. твір, стор. 11.

¹⁶¹ K. Steżyński-Bandtkie. Вказ. твір, стор. 18.

¹⁶² M. Gumowski. Вказ. твір, стор. 38.

1434 р. Ф. Пекосінський, на основі порівняння монетної проби львівських півгрошів та тогочасних краківських півгрошів, стверджує, що у львівських півгрошах помітна та сама монетна політика, якої дотримувався краківський монетний двір у карбуванні польських півгрошів. Залишаючи однакову вагу монети, він псує її внутрішню вартість, додаючи до неї більшу кількість міді. На основі цього Ф. Пекосінський приходять до висновку, що закриття Львівського монетного двору наступило одночасно із закриттям Краківського монетного двору в 1414 або 1415 рр.¹⁶³

Німецький дослідник Й. Мадер¹⁶⁴ приписував деякі види львівських монет з літерами **Ж** у легенді Ягайлові, а з літерою **A** – його синові. Вже Стенжинський звернув увагу на те, що положення Й. Мадера не вповні витримує критику, але все таки і він приписує деякі види львівських півгрошів карбуванню Владислава Варненського¹⁶⁵. Виходячи з інших позицій, К. Болсуновський також приєднується до погляду, що львівські півгроші карбовані Владиславом Варненським в 1434–1444 рр.¹⁶⁶ Цей висновок трудно прийняти не лише тому, що немає доказів про відновлення карбування львівської монети за Владислава Варненського, але і з інших причин.

В 1434–35 рр. на Червоній Русі скасовано руське право. Важко допустити, щоб з його скасуванням залишено непорушними інші ознаки відокремленості Русі, якою, безперечно, була руська монета. Владислав Варненський карбував для Польщі лише дрібну монету, денари¹⁶⁷, тому неймовірно¹⁶⁸ здається твердження про те, що Львів карбував вартіснішу монету, ніж Краків. Руська монета була довго в обігу після закриття Львівського монетного двору, про що є згадки в 1444, 1458, 1476 рр.¹⁶⁹ Вона курсувала на Червоній Русі (тут знайдено найбільшу кількість руських монет) та у всіх литовсько-руських землях, як вказують на це розкопки. В той же час руські монети рідко зустрічаються у корінно-польських землях.

Зовнішня форма руських монет за Казимира III відрізняється від польських. Вони виконані краще від польських, їх різьбар черпав задуми не з польських, а з інших зразків. Подібний щит, як на руських монетах, зустрічаємо на французьких, сицилійських та неаполітанських монетах. Він з Карлом Анжу перейшов в Угорщину, а звідти – на Червону Русь¹⁷⁰.

¹⁶³ Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 105.

¹⁶⁴ J. Mader. Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters, B. III, Praga, 1810, стор. 122.

¹⁶⁵ K. Stkiewicz-Bandtkie. Вказ. твір, стор. 25.

¹⁶⁶ К. В. Болсуновский. Вказ. твір, стор. 17.

¹⁶⁷ M. Gumowski. Вказ. твір, стор. 41.

¹⁶⁸ У *гранках* тут помилково подано “ймовірним”.

¹⁶⁹ Fr. Piekosiński. O monecie i storie... стор. 203, 206, 207.

¹⁷⁰ Тут у машинописі знаходимо речення, яке автор у подальшому прибрав (перекреслив): “Форма літер, розміщення представлених предметів, ретельний та навіть художній рисунок, вказує, що художник мусив бути чужинцем”. У *гранках* цього речення немає.

За Владислава Опольського на монетах лишається той самий рисунок, різьба на ній менше старанна, форма літер ретельна, назва краю RVSSIE правильна, а внутрішня їх вартість дещо менша. Людовик Угорський залишив давню форму монет, але внутрішня їх вартість ще більше зменшилась. За Ягайла змінилась не лише зовнішня форма монети (на лицевій її стороні з'явився орел – герб Польщі), змінилась і її внутрішня вартість. Львівська монета різниться від попередньої руської монети величиною, різьбою, формою літер та пробою срібла.

Нижче за Гумовським¹⁷¹ подаємо таблицю, з якої виразно видно, як поступово зменшується вага срібла у грошах при одночасному рості кількості монети з гривні чистого срібла. В основу її він поклав досліді Ф. Пекосінського¹⁷² про те, що краківська гривня становила 197,68 грама. Ця ж сама гривня була введена на Червоній Русі за Казимира III, її ж дотримувались його спадкоємці. З таблиці вибрано лише те, що відноситься до руських та львівських півгрошів.

Роки карбування	Рід монети	Проба срібла	Кількість штук з грошової гривні	Пересічна вага монети в грамах	Вага чистого срібла в гроші	Кількість грошей з гривні з чистого срібла
1340–1372	руські півгроші	14	96	1,55	2,722	72,62
1372–1379	– * –	14	96	1,24	2,171	91,05
1379–1382	– * –	14	96	1,12	1,97	100,34
1396–98	– * –	14	96	0,96	1,69	116,97
від 1398	– * –	12,5	96	0,96	1,46	135,40
1404–1405	львівські півгроші	8	96	1,50	1,499	131,88
1406–1410	– * –	7	96	1,50	1,312	150,68
після 1410	– * –	6	96	1,50	1,125	175,71

Отже, аналізуючи характер і зміст львівських монет, приходимо до висновку, що Червону Русь з Польщею за володіння Казимира III, об'єднувала лише його особа. За Владислава Опольського становище змінилося. Він був угорським губернатором Червоної Русі з широкою владою і карбував монету не особисту, а крайову. За Людовика Угорського Червона Русь перетворилася в звичайну угорську провінцію. За Ягайла наступило тісніше об'єднання Червоної Русі з Польщею (поява на монеті польського орла), заміна руської монети¹⁷³ Львівською монетою, вкінці повна ліквідація¹⁷⁴ монети для Червоної Русі.

¹⁷¹ M. Gumowski. Вказ. твір, стор. 286.

¹⁷² Fr. Piekosiński. Вказ. твір, стор. 214–215.

¹⁷³ У машинописі замість слів “заміна руської монети” поставлено “підміна її”.

¹⁷⁴ У машинописі тут додано слово “осібної”.

REFERENCES

- Horban, Iryna. "Muzei". *Entsyklopediia Lvova*, t. 4, za redaktsiieiu Andriia Kozytskoho. Lviv: Litopys, 2012. 756–769. (in Ukrainian).
- Horniatkevych, Damian. "Peremysl u mystetskomu zhytti Ukrainy". *Peremysl – zachidnyi bastion Ukrainy: Zbirnyk materialiv do istorii Peremyslia i Peremyskoi zemli*, redaktor Bohdan Zahaikevych. Niu-York; Filadelfiia: "Vydavnytstvo Ameryka", 1961. 306–314. (in Ukrainian).
- Huk, Bohdan. "Likvidatsiia ukraïnskykh ustanov u Peremysli v 1945 r.". *Domiv / Domiv portal nasylnu pereselenykh meshkantsiv Beskydiv*. Accessed July 21, 2021, [https://bojky.wordpress.com/2010/09/12/...](https://bojky.wordpress.com/2010/09/12/) (in Ukrainian).
- Hutsal, Petro. "Zaiats Ivan Mykhailovych". *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Accessed October 7, 2021, https://esu.com.ua/search_articles.php?id=16456. (in Ukrainian).
- Knysh, Yaroslav. "Monety Halytsko-Volynskoi derzhavy". *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* 23 (2013): 101–113. (in Ukrainian).
- Kotliar, Mykola. *Halytska Rus u druhii polovyni XIV – pershii chverti XV st.: Istoryko-numizmatychni doslidzhennia*. Kyiv: Naukova dumka, 1968. (in Ukrainian).
- Kryzhanivskiy, Andrii. *Lvivskiy monetnyi dvir u XIV–XV stolittiakh*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka, 2007. (in Ukrainian).
- My – z Lvivskoho istorychnoho... (1893–2004). *Do 110-ricchia stvorennia LIM*. Spetsvypusk, naukovyi redaktor Olena Roman. Lviv: Novyi chas, 2004. (in Ukrainian).
- Prokopiv, I. V. "Istoryk haidamatskykh rukhiv Ivan Shpytkovskiy". *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 10 (1969): 100–101. (in Ukrainian).
- Savchuk, Valentyna. "Iz storinok istorii kultury Peremyslia". *Ukrainskyi instytut dlia divchat u Peremysli 1895–1995. Yuvileina knyha pamiati do 100-ricchia zasnovannia*, uporiadnyk Ihor Hnatkevych. Drohobych: Vidrozhennia, 1995. 38–45. (in Ukrainian).
- Shust, Roman. "Lviv numizmatychni: istorychni narysy". *Lvivski numizmatychni zapysky* 2 (2004): 30–39. (in Ukrainian).
- Shust, Roman. *Numizmatyka ukraïnskykh zemel. Anotovanyi bibliohrafichnyi pokaznyk*. Lviv, 1998.
- Skorodynska-Shpytkovska, Sviatoslava. "Ukrainskyi etnohrafichnyi rehionalnyi muzei "Stryvihor" v Peremysli ta yoho zasnovnyky". *Peremyski dzvony* 3 (1994): 9–12. (in Ukrainian).
- Skorodynska-Shpytkovska, Sviatoslava. "Ukrainskyi etnohrafichnyi rehionalnyi muzei "Stryvihor" v Peremysli ta yoho zasnovnyky". *Peremysl i peremyska zemlia protiahom vikiv*. Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, orhanizovanoi Naukovym tovarystvom imeni T. Shevchenka v Polshchi 24–25 chervnia 1994 roku v Peremysli, redaktor Stepan Zabovarnyi. Peremysl–Lviv, 1996. 298–305. (in Ukrainian).
- Spetsialni istorychni dystsypliny. Chyso 2. Zvedenyi bibliohrafichnyi dovidnyk-pokazhchyk: Numizmatyka. Sfrahistyka*, vidpovidalna za vypusk Mariia Dmytriienko. Kyiv, 1997.
- Svieshnikov, Ihor. "Spohady muzeinoho pratsivnyka". *Pamiatky Ukrainy. Istorii ta kultura*. Naukovyi chasopys 2 (2008): I–XXXVIII. (in Ukrainian).
- Terletsyky, Markiiian. "Ukrainskyi instytut dlia divchat u Peremysli". *Peremysl – zachidnyi bastion Ukrainy: Zbirnyk materialiv do istorii Peremyslia i Peremyskoi zemli*, redaktor Bohdan Zahaikevych. Niu-York; Filadelfiia: "Vydavnytstvo Ameryka", 1961. 285–292. (in Ukrainian).

- Terskyi, Sviatoslav. "Reformuvannya muzeiv Halychyny na pochatku Druhoi svitovoi viiny". *Viiskovo-naukovyi visnyk* 19 (2013): 144–155. (in Ukrainian).
- Tseluiko, Oleksandr. "Chy bula kafedra dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin (nauk) u Lvivskomu universyteti u 1939–1941 rokakh?". *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* CCLXXI (Pratsi Komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin) (2018): 792–805. (in Ukrainian).
- Tseluiko, Oleksandr. "Denys Zubrytskyi ta yoho pratsia na nyvi paleohrafi". *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* CCLXVIII (Pratsi Komisii spetsialnykh (dopomizhnykh) istorychnykh dystsyplin) (2015): 67–87. (in Ukrainian).
- Tseluiko, Oleksandr. "Do istorii stvorennia i diialnosti Muzeiu / kabinetu dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin u Lvivskomu universyteti". *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu* 17 (2016): 213–250. (in Ukrainian).
- Tseluiko, Oleksandr. "Ivan-Yulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii z numizmatyky". *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* 28 (Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi) (2016): 618–636. (in Ukrainian).
- Tseluiko, Oleksandr. "Ivan-Yulian Shpytkovskiy ta yoho kurs lektsii zi sfrahistyky". *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky* 29–30 (2019): 101–128. (in Ukrainian).
- Tseluiko, Oleksandr. "Ukrainska henealohiia i heraldyka u pratsiakh Ivana-Yuliana Shpytkovskoho". *Henealohichni zapysky* 14 (8) (2016): 53–71. (in Ukrainian).
- Voitovych, Leontii. "Borotba za spadshchynu Romanovychiv (1340–1434 rr.): numizmatychnyi aspekt". *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna. Spetsialnyi vypusk: Na poshanu profesora Romana Shusta* (2019): 67–82. (in Ukrainian).
- Zahaikevych, Bohdan. "Osvita i shkoly v Peremyshli". *Peremyshl – zakhidnyi bastion Ukrainy: Zbirnyk materialiv do istorii Peremyshlia i Peremyskoi zemli*, redaktor Bohdan Zahaikevych. Niu-York; Filadelfiia: "Vydavnytstvo Ameryka", 1961. 239–284. (in Ukrainian).
- Zaiats, Ivan. "Litopys Ukrainskoi derzhavnoi himnazii v Peremyshli". *De sribnolentyi Sian plyve: Propamiatna knyha yuvileiu 50-littia ukrainskoi derzhavnoi himnazii v Peremyshli*. 1888–1938. Peremyshl, 1938. 16–27. (in Ukrainian).
- Zaiats, Ivan. "Pamiaty Romana Sembratovycha". *De sribnolentyi Sian plyve: Propamiatna knyha yuvileiu 50-littia ukrainskoi derzhavnoi himnazii v Peremyshli*. 1888–1938. Peremyshl, 1938. 127–129. (in Ukrainian).

IVAN ZAYATS' NUMISMATIC INVESTIGATIONS (A FEW NOTES TO THE HISTORY OF UKRAINIAN NUMISMATICS)

Oleksandr TSELUIKO

Ivan Franko National University of Lviv
The Chair of the Ancient Ukrainian History and Archival Studies
1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine
e-mail: oleksandr.tseluyko@lnu.edu.ua
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8973-6927>

After World War II the development of special (auxiliary) historical disciplines in Lviv was determined by a number of features, including significant changes in the personal composition of their researchers. Some Polish and Ukrainian scientists, who have studied these disciplines, left the city. Instead, some Ukrainians, who had been living in the Ukrainian ethnic territories that have been transmitted to Poland

after 1945, were repatriated to Lviv. Among these Ukrainians was a former teacher Ivan Zayats (1887–1968). He has graduated the Faculty of Philosophy of Lviv University (1913), where he had studied history and geography. During the interwar period (1920s – 1930s) he was a teacher in secondary schools in Peremyshl, participated in the cultural and educational life of the local Ukrainian community, was a co-organizer of The Ukrainian regional museum “Stryvigor”.

Iv. Zayats has got a job at the Lviv State Republican Historical Museum in August 1946. At this museum he has worked as a researcher and chief custodian of its funds fifteen years. The museum was established by merging several Lviv museums and big local collections in May 1940. After that, this museum has become the owner of the largest collection of coins and medals in the city. Famous Polish museologist Rudolf Menkitskyj was the first who has carried out the work on their arrangement. The next who worked with coins and medals at the museum in 1944–1946 was Marjan Haisig, a former researcher at Lviv University. Iv. Zayats worked with numismatic collection of this museum at 1946–1961. He carried out an inventory, conservation and restoration of old and newly acquired materials, prepared indexes, selected some coins and medals for the museum exhibitions. He also started his scientific work in the field of numismatics at that time. In the 1950s the object of his scientific interests was the Lviv mint of the XIV–XV centuries. As the result of these studies he prepared an article in 1957. The article would have been to be published in the museum’s edition, which called “Reports and notices of the [Lviv State Historical] Museum”. This edition was never published due to a number of objective and subjective factors. Iv. Zayats’ article was not published either, although its content was known to some Lviv historians. We have find the typescript and pre-editions of this work (the text of Iv. Zayats’ article is given in the second part of our publication).

The exploring of this article allows us to agree with the positive assessment of this scientific work, which was made by the former head of the Museum of Sphragistics and Numismatics of Lviv University Ivan-Julian Shpytkovskyj. It seems interesting Iv. Zayats’ attempt to consider the issue of issuance and circulation of coins of Lviv minting of the 14th – 15th centuries in the broader context of the changes that affected the Halychian-Volyn lands at this period. Also interesting his attempt to look at the status and relation of the Halychyna state to the Polish and Hungarian kingdoms through the prism of numismatics. Iv. Zayats, in particular, agreed with the opinion of some researchers who have spoken of a personal union between Halychyna and Poland during the reign of King Ćnasimir (Kazimierz) III and denied the fact of incorporation of Halychyna into Poland. He also wrote about the politically undefined status of Halychyna in relation to Poland and Hungary during the reign of Prince Wladyslaw of Opole and the next transformation this state into an ordinary Hungarian province during the subsequent reign of King Louis (Ludovic) of Hungary. According to Iv. Zayats’ article, the appearance of a Polish eagle on the coins minted in Lviv and the cessation of the issuance of a separate Rus coin in Lviv, was a sign of closer unification of Halychyna and Poland during the reign of King Wladyslaw II Jagiello. At the article listed the types of coins minted at this time in Lviv, presented their images and legends, draws a conclusion about the possible time of cessation of work the mint in the city. At the present time the scientific value of Iv. Zayats’ work reduced after research by Mykola Kotlyar, Stanislava Kubyak and Andriy Kryzhanivskyj. However, now it remains as an interesting monument of Ukrainian historiography of special (auxiliary) historical disciplines of the 1940s and 1950s.

Keywords: special (auxiliary) historical disciplines, numismatics, Lviv State Museum, Ivan Zayats.

Стаття надійшла до редколегії 25.11.2021

Стаття прийнята до друку 24.12.2021